

de laud suavit - 1933
ne lull egejel suavit

A KÖKÉNYDOMBI NEOLITHKORI TELEP.

(I—XL. tábla.)

I. Hódmezővásárhely város főjegyzője, Endrey Béla úr 1928 nyarán azzal a kéréssel fordult intézetünkhöz, hogy a régészeti osztállyal kibővítendő városi múzeum részére ásatásokat végezzünk a város határában. Minthogy egyrészt a város célja az volt, hogy az ásatások anyaga szakszerűen legyen feltárva, másrészt a tudományos feldolgozás és publikálás joga, megegyezésünk szerint intézetünket illeti, dr. Buday Árpád egyetemi tanár úr a kérést teljesíthetőnek találta s miután a számbavehető lelő helyeket e sorok írójával együtt két alkalommal is bejárta, az ásatások kapcsán felmerülő összes eshetőségekre megegyezést kötött s az ásatások előkészítésével és vezetésével alólirottat bízta meg.

Az együttes kiszállások alkalmával csak a köztudomás szerint is ismert helyeket jártuk be, amelyek között a Tatársánc, a téglagyári népvándorlaskori temető s a tiszai csatorna melletti bronzkorinak látszó telep érdemelnek említést. Mivel azonban a Tatársánc felásása igen nagy költséget jelentett volna, a másik két helyen pedig az ásatásokat nehezen legyőzhető akadályok gátolták volna, újabb lelőhelyeket kellett felkutatni.

Minthogy a helybeli református gimnáziumnak már évtizedek óta van régiség gyűjteménye, amelynek legtöbb tárgya a város területéről származik, a lelőhelyek számbavételénél a gyűjtemény leltárának pontos feljegyzéseit vettük figyelembe s így számos lelőhelyet sikerült megállapítani.

A feljegyzések szerint legérdekesebbnek látszott annak a lelőhelynek felkutatása, amelynek anyaga zavartalan neolith telepre engedett következtetést s amelynek területe a térkép tanúsága szerint is az őskori településre legalkalmasabbnak látszott.

Ez a hely a kopáncsi állomástól hat kilométerre, a 10-ik dűlőúton közelíthető meg. A lelőhely a *Kökénydombon* fekszik, amely a dűlőút végéfelé, a Hódtavi-csatornától mintegy fél kilométer távolságra, a térszínből erősen kiemelkedik. (1. kép.) Kopáncs felől jöve az emelkedés annyira csekély, hogy a dombot alig lehet észrevenni. Ez az északnyugati rész csaknem teljesen beolvad a környező magasabb fekvésű földekbe. Északról, keletről és délről azonban feltűnően erősen emelkedik ki a mellette lévő Kődök-ér medréből. (2. kép.) Az ér elnevezése tekinteté-

ben a kintlakó emberek közt eltérés van. Vannak, akik Hármascsupó nevet emlegetnek, amely Bodnár Béla dr. alapos tanulmánya szerint¹⁾ is a Kökénydomb alatt folyt. Az a megállapítás azonban, amelyet e tanulmány a hajózást illetően a Kódók-érre vonatkoztat, a kintlakók elbeszélése szerint a Kökénydomb alatt lévő érre vonatkozik s így a két név kérdése még tisztázásra szorul.

Bármint álljon is azonban a dolog, elég egy pillantást vetni a Bodnár-féle térkép megfelelő részletére (3. kép), azonnal tisztán áll előttünk az a terep, amely az őskori embert ezen a védett területen megtelepedésre csábította. A széles, halban gazdag erek, füves térségek, nagykiterjedésű ná-

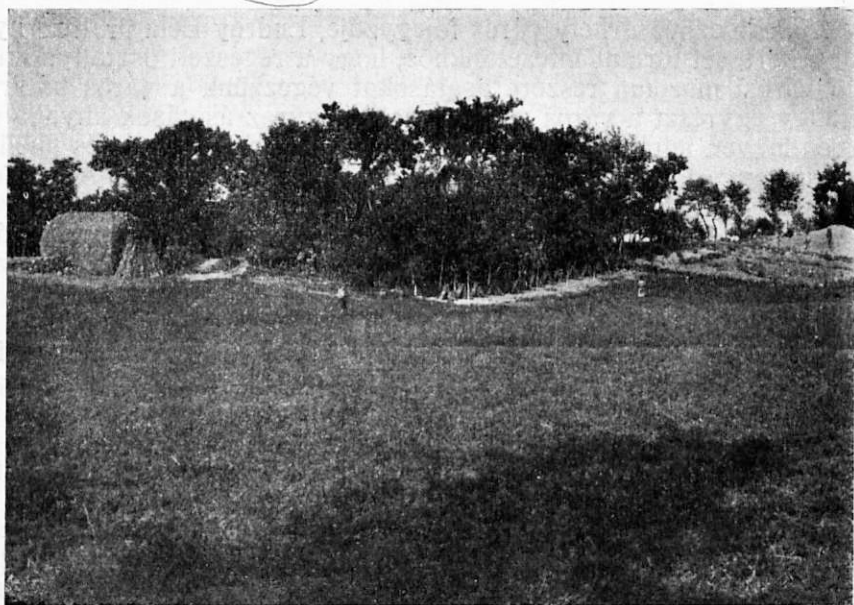

Fig. 1. kép.

dasok, a legmagasabb vízállás alkalmával is szárazon maradó kiemelkedő helyek, biztos megélhetést nyújtottak az idetévedt embernek, aki már a neolithikumban birtokába is vette ezt a területet.

A tanyai birtokosok bemondása szerint mintegy 15 holdnyi lehet az a terület, amelyen szétszórta megtalálhatók a település nyomai. Természetesen a település nem összefüggő. Vannak azonban egyes helyek, ahol nagyobb területen összefüggést lehet találni. Igaz, hogy ezt a tanyai települések is erősen megzavarták s így sok helyen, különösen az ér partján a még megtalálható egyes nyomokból csak feltételezhető.

¹⁾ Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza. Föld és Ember 1928. 185. l.

A május 5-iki terepszemle teljes eredménnyel járt. A Kökénydomb legmagasabb pontján lévő Kapocsi Mihály, Kapocsi Sándor és Kovács Sándorné-féle tanyákon mindenütt megtaláltuk azokat az edénytöredékeket, amelyek kétségtelenné tették, hogy az egész területen tiszta neolithikus emlékekkel lesz dolgunk. A hatalmas nádlenyomatos sártapaszkok pedig előre jelezték, hogy nem szétdőlt sírok anyagából kerültek a felszínre, hanem településből.

A leletek legnagyobb része Kapocsi Mihály tanyájából való, aki földjének magasan fekvő részét éveken át 20–60 cm mélységig lehorolta s ez alkalommal elérte azt a mélységet is, amelyben a későbbi ásatások alkalmával az őskori lakásokat találtuk.

Erről a területről valók azok a szórványos leletek, amelyek nagyjából az egész telep anyagával azonosak. A töredékek közt különféle edény és tál darabok vannak, kőbalta és őrlőkövekkel egyetemben. Az edények nagysága igen változatos. A töredékek tanúsága szerint egészen kisméretűektől, a lehető legnagyobb méretig sokféle nagyság előfordul. A bütök és szalagfülek nagy változatban találhatók.

A bütök fülek 1–3 osztásúak (I. tábla 6, 10, 11, 12, 14, 15, 17, 19.). A szalagfülek közt (I. tábla 16, 18, 21.) egy vastagfalú edényhez tartozó érdemel figyelmet, amelynek felső része újjbenyomásokkal, a bütökfülek módjára van tagolva. (I. tábla 21.)

A töredékek közt nagyszámmal található a díszített darabok. A díszítést egyenes vonalak és koncentrikusan elhelyezett körök alkotják. A vonalak részint párhuzamosan (I. tábla 2, 3, 13.), részint keresztirányban (I. tábla 7.), részint cikk-cakkosan (I. tábla 4.) haladnak. A kereszt irányban haladó, egymást metsző vonalak által határolt négyszög alakú terület köze, rövid párhuzamos vonalakkal van kitöltve (I. tábla 7.), ami párhuzamosan haladó vonalak között is előfordul (I. tábla 2.) s a tordosi edé-

Fig. 2. kép.

nyek díszítésére emlékeztet. Vannak töredékek, amelyeken csak koncentrikus körök fordulnak elő (I. tábla 9.), de ez a díszítő elem egyenes vonalakkal együtt is megtalálható. (I. tábla 3, 4.)

Feltűnő ezek közt a töredékek közt az a két durva iszapolású, pelyvás sárból tapasztott darab, amelyeken a vékonyabb edények díszítési motívumai ismétlődnek. Ezek közül az egyiknek mélyedéseit ráfestett mésztéreg tölti ki. (I. tábla 1, 5.) Hogy ez valódi mészbetét-e, a töredékből eldönteni nem lehet.

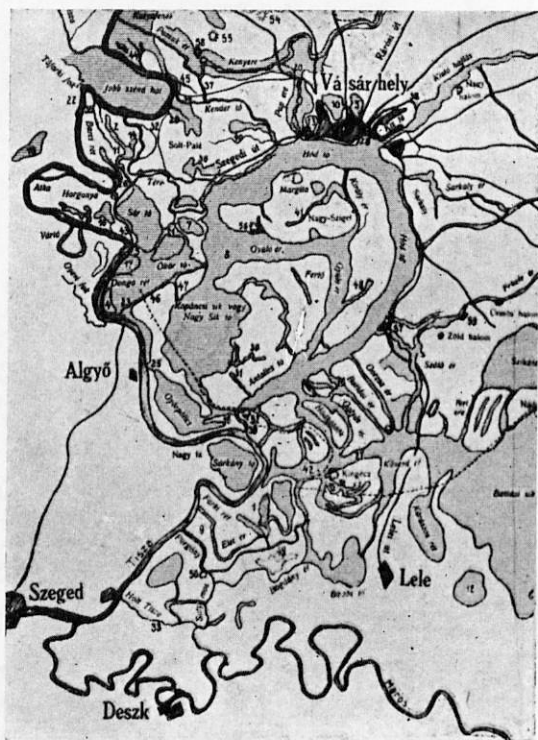

Fig. 3. kép.

míg a mi edényünkön a fül közvetlenül a nyak kiindulásánál van, addig az említett példányoknál vagy a hason, vagy a nyak alatt, vagy a nyak közepén található.

Az edény alsórése hiányzik s így a díszítés módja nem állapítható meg. Lehet, hogy spirális meander dísz volt rajta, mint a Bumüller által közölt példányon,³⁾ de az is lehet, hogy egymással párhuzamosan haladó,

Két örlőkő töredéken kívül, figyelmet érdemel egy nagy kőbalta töredék. Nyéllyukánál kettétörött s így elárulja, hogy lyukát kétoldali fúrással készítették. Mindkét oldalán több sikertelen fúrás kísérlet nyoma látszik. A balta eredetileg kaptafa formájú, lyuk nélküli alak volt, s csak hosszadalmasabb használat után alakíthatták át. (I. tábla 20.)

A díszített anyag ismeretetésénél legutoljára hagytuk azt a fél edényt, amelynek alsó része hiányzik (XXX. tábla 3,) s minden valószínűség szerint a bomba formájú edények mintájára készült. A meglévő felső rész szalag díszes. A nyakon lévő fül nem függőleges, hanem vízszintes irányban helyezkedik el, mint az a Stocky által ismertett anyagban, a XI. 10., XI. 8., XIX. 17. és XX. 15. táblákon is előfordul.²⁾ A különbség csak annyi, hogy

²⁾ A. Stocky: La Bohême préhistorique. I. Prague 1929.

³⁾ Bumüller: Leitfaden der Vorgeschichte Europas. Taf. 26., 109., 6.

körbefutó, bemélyedő vonalak díszítették, amit a legnagyobb hasasodás megmaradt részén látható vonalak igazolni látszanak. Lehet azonban, hogy ezek a vonalak csak a felső és alsó részeket választották el egymástól.

A felső rész díszítése tagolt. A nyak és az alatta lévő rész különbözik egymástól. A nyak díszítése egy körbefutó bemélyített vonallal kezdődik. Ez alatt van a mező határa, amely négy részre van osztva. A két szembenfekvő nagyobb rész meander szalagokkal van díszítve, a két kisebb, amelyeken a fül is van, ferdén haladó szalagokkal. A mezőket egymástól és az alatta fekvő résztől két bemélyedő párhuzamossal határolt szalag választja el. A nyak alatti rész is négy részre van tagolva. Ezek azonban nem esnek egybe a nyak négyes tagolásával. Mindegyik mező a fentiek módjára van határolva s belseje meanderekkel van díszítve. A két-két szemben fekvő rész díszítése nagyjából megegyezik.

A töredék magassága 13, széjátmérője 9, legnagyobb hasasodása 17·8 cm. Anyaga finoman iszapolt, igen jól égett, vöröses színű. Valószínűnek látszik, hogy az erős égetés után a telep elpusztulásakor még egyszer tűzbe került.

Az összegyűjtött és részben fennebb ismertetett neolithikus anyag döntötte el azt a kérdést, hogy hol kezdjük meg az ásatásokat. Minthogy a három tulajdonos mindegyikével sikerült megállapodni s valamennyien készségesen bocsátották a területet rendelkezésre, minden kártérítési igény nélkül, az ásatásokat augusztus 5-én megkezdtük s megszakítás nélkül dolgozva, szeptember 7-én fejeztük be.

Az ásatásoknak egyik célja a hallgatóság gyakorlati kiképzése lévén e sorok írójának vezetése mellett dr. Bálint Alajos egyetemi gyakornokok kívül Párducz Mihály kari hallgató három hétig, Schupiter Elemér kari hallgató két hétig, Erdei László intézeti demonstrator egy hétig vett részt a munkában. A munka folyama alatt dr. Buday Árpád egyet. tanár két ízben, dr. Márton Lajos és dr. Tompa Ferenc egy ízben tekintették meg a munkálatokat. Endrey Béla városi főjegyző, mindenben segítségünkre lévén, hálára kötelezte intézetünket.

Bár a kiásott régészeti anyag — a szórványos leleteken kívül — a vásárhelyi múzeum tulajdona, mégis kötelességünknek tartjuk, hogy a földtulajdonos, Kapocsi Sándornak, Kapocsi Mihálynak és özv. Kovács Sándornénak megértő támogatásukért az intézet nevében is köszönetet mondjunk.

II. Az ásatást augusztus 5-én reggel kezdtük meg özv. Kovács Sándorné földjén, amelynek közvetlenül a dülő úttal érintkező része ezidő szerint a Kökénydomb legmagasabb pontja. A dülőút másik oldalán Kapocsi Mihály földje van, aki mint már fennebb is említettük, évek óta hordta a földet a domb oldalából, az ér mélyebben fekvő részébe.

Próbaárkunkat K.-Ny. irányban a halom legmagasabb pontján húztuk, egy méter szélességben, 25 méter hosszan. Az árok a dülőúttól, a tanya agyagos gödréig húzódott. A fektetés iránya olyan volt, hogy az

árok egyik vége a dűlőúton át, az erősen lankásodó érpartra, a másik a másfél méter mélységig nyitott agyagos gödörre támaszkodott. Az egyik oldalon feltételezhető, a másikon kétségtelenül megállapítható volt, hogy a kulturréteg tovább nem terjedhet. A gödörben egyik oldalon sem lehetett a legkisebb cserépdarabot sem találni, s a tulajdonos bemondása is igazolta, hogy a gödör ásása alkalmával e részen semmit sem találtak. Ez annyival is inkább feltűnő volt, mert közvetlen a terület közelében, ahonnan egy ásonyomnyi földet a tanyaudvar feltöltésére elhordtak, a cserepek és kötöredékek igen nagy mennyiségben bukkantak elő. Ezekből valók azok a pengék és balták is, amelyeket hátrább (XL. tábla.) bemutatunk.

Az árok keresztmetszete a következő képet mutatta. (4. kép 2.) A dűlőúttól a legmagasabb pont felé 5·74-ig a humuszcseréteg teljesen hiányzott. (Meg kell jegyezni, hogy a humuszcseréteg, amelynek átlagos vastagsága 25 cm volt, sehol sem volt egészen tiszta. Igen sok csont, cserép és kötöredék volt benne, ami könnyen megmagyarázható, mert az alatta fekvő kulturrétegbe leszántó ekevas, a kulturréteg anyagát szántás közben belekeverte.) A hiányzás csak azzal magyarázható, hogy a felső réteget az erősen lejtő területről az eső víz lemosta. Ezen a részen tehát már az első ásonyom is a kulturrétegbe mélyedett. 5·74-től 21 m-ig a humuszcseréteg megtartotta a 25 cm átlagos vastagságát. Innen kezdve fokozatosan vastagodott. 25 m-nél elérte az egy méter vastagságát, amelyet a már említett agyagos gödörben is figyelemmel kísérhettünk.

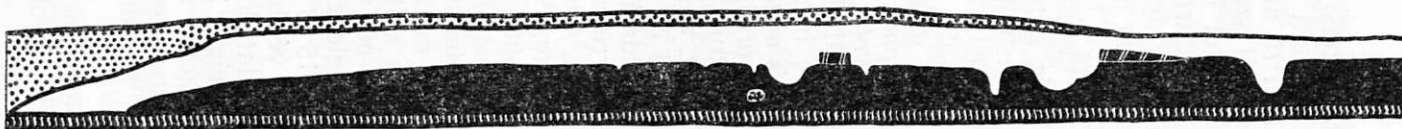
A humusz alatti kulturréteg vastagsága 2·54 m-ig és 3·28-tól 6 m-ig szintén 25 cm vastag volt. 2·54-től 3·28 m-ig egy 74 cm széles kerek gödör foglalt helyet, amely erősen belemélyedett a háborítatlan fekete földbe. Oldalfalai szabálytalanok voltak. A gödör lefelé fokozatosan keskenyedett s legnagyobb mélységét 3 m-nél érte el, ahol 83 cm mélységre sülyedt a fölszín alá. A gödör anyaga teljesen egyező volt a kulturréteg többi részének anyagával.

4·32 m-nél vékony égett földréteg kezdődött, amely fokozatosan vastagodva 6 m-nél 25 cm-es vastagsággal hirtelen megszűnt. Alakja szabálytalan volt, s mintegy félméternyi szélességben terjedt el s belső szélé felé vékonyodott. Valószínű, hogy a 25 cm-es vastag rész után is volt folytatása, de ezt a közvetlen mellette ásott gödör tönkretette. Végző pontjának első része az itt már meglévő humusz alatt 50 cm mélységben volt.

A 6-ik m-től kezdve a kulturréteg erősen megvastagodott. 8 m-ig átlagosan 50 cm vastag lett. Ezt a megvastagodást a 6 m-ig terjedő rész eddig mért vastagsága és a 7·27-től 7·70-ig terjedő rész vastagságának méreteiből lehetett megállapítani. Az égett földréteg után ugyanis körívesen lefelé haladó gödör kezdődött, amely 6·50 m-nél már 75 cm mélyre, 7 m-nél pedig 1 m alá nyúlt le. A gödör méretei a fennebb leírt gödör mintájára fokozatosan szűkültek. A másik szélét 7·27 m-nél találtuk meg. Ennek a gödörnek anyagában a cserepeken és csontokon kívül már égett föld-

v csapda ● tűzhely ● hamtűréteg ● tapasztöredék

● zavartalan hümusz ○ kultúrérteg ● zavartalan fekete föld ● sárga föld

Fig. 4. kép.

darabokat, tűzhely tapasztási töredékeket is találtunk, amelyek mellett szóltak, hogy a már említett égett földréteg darabjai a gödörásás alkalomával kerülhettek ide. 7-70 m-től 8 m-ig keskeny, bemélyedő gödröt találtunk, amely a felszíntől számítva 1-40 m-re nyúlt le. Átmérője 25 cm volt. Legnagyobb mélységét 7-78 m-nél érte el.

8 m-től 10 m-ig a kulturréteg fokozatosan vastagodott. 10 m-nél már 63 cm vastag volt. Itt egy újabb hirtelen bemélyedés következett, amely csak 14 cm széles és 25 cm mély volt.

11 m-ig a kulturréteg 75 cm-re vastagodott. 10-30-tól 10-90 cm-ig 25 cm vastag, többször tapasztott kerek tűzhely volt.

11-12 m-től 12 m-ig gömbölyű fenekű gödröt találtunk, amely 12-5 m-nél a felszín alá 1-37 m-re nyúlt le. 12-12-nél egy újabb 12 cm-es lyukat találtunk, amely 25 cm mélyen fúródott a szűz földbe.

E lyuk alatt, a felszíntől 175 cm mélységben háborítatlan zsugorított csontvázat találtunk. *Ezt a halottat kétségtelenül még abban az időben temették el, amikor a telepnek ez a része, a magasabb rétegben fekvő kulturrétegektől zavartalan volt.* Bizonyítja ezt az, hogy a csontvázat háborítatlan fekete földben találtuk s a sírban lévő földben semmiféle cserép nem volt. Az egész előre meg nem határozható sír üreget tiszta fekete föld töltötte ki. *A temetés abban az időben történt, amikor az első települési nyomok, a szűz föld nivójában keletkeztek.* Hogy csakugyan az első település nyomokkal egykorú, azt a mélység is bizonyítja. A váz a szűzföld alatt 75 cm-re feküdt, ami a későbbben talált sírok átlagos mélységének is megfelel. A 14—16 év közti csontváz minden melléklet nélkül, K. felé irányított fejjel bal oldalán feküdt, enyhén zsugorítva.

12-25 m-nél a kulturréteg már 85 cm-re vastagodott. Ezt a vastagságot 14 m-ig megtartotta. A legnagyobb vastagságot 14 és 16 m közt érte el, ahol 1 m volt. Innen kezdve fokozatosan vékonyabb lett. 21 m-nél 80 cm-re sülyedt. Ezen a ponton kezdődött a fennebb már ismertetett vastagabb humusz réteg, amelynek alsó határával párhuzamosan a kulturréteg alatti szűzföld is mindinkább lankásodott s 23 m-nél a kulturréteg már az eddig sehol sem mutatkozó sárgafölddel került közvetlen érintkezésbe. Ezen a részen a kulturréteg átlag 75 cm vastag volt s fokozatosan keskenyedve 25 m-nél véget is ért. A 12-25 m-től 25 m-ig terjedő szakaszon a szűzföld meglehetősen simán lejtő felületet mutatott. Ebbe a síma felületbe 13, 14 és 15-70 m-nél, 15—20 cm-es bemélyedés hatolt.

Szelvényünk keleti végén a durva rögökben morzsalódó fekete föld 55 cm vastag volt. Ez alatt közvetlenül sárgaföld következett. A fekete föld legnagyobb vastagságát 3-50 m-nél érte el, ahol 80 cm-re vastagodott. Ez a magasság lehetett az eredeti talajszíntnek legmagasabb része, amely úgylátszik párhuzamosan haladt az ér partjával. (A későbbi árkokban ezen a ponton találtuk az első településből származó tűzhelyeket is.)

Ettől kezdve a réteg fokozatosan keskenyedett. A fokozatosságot mindenütt nem lehetett figyelemmel kísérni, mert mint fennebb láttuk,

6 m-től 7·77 m-ig ebbe mélyedt be az a lankásan haladó gödör, amely a pontos méretezést lehetetlenné tette. 7·77 m-től 13·50 m-ig az átlagos vastagság 75 cm volt. Innen kezdve fokozatosan csökkent s 20 m-nél már 50 cm volt. 23 m-nél teljesen megszűnt.

A sárgaföldet a szelvény keleti végénél 80, 13 m-nél 178, 23 m-nél 132 cm mélyen találtuk. *Feltűnő volt, hogy amíg a fekete szűzföld, tehát az eredeti felszín legmagasabb pontját 3—4 m közt, addig a mai felszín legmagasabb pontját 12—15 m közt találtuk. Ezt — mint egy később előkerült tűzhely körül talált többszörös hamuréteg keletkezéséből megállapítottuk — csak azzal magyarázhatjuk, hogy az első települők tűzhelyei, csapdái a szűzföld legmagasabb pontján voltak, a hulladékot pedig nem a vízbe dobták, hanem a lankásodó belső oldalra, amelyet apránként egészen feltöltöttek s a későbbi település alkalmával, mint már magasabb helyet vettek igénybe. A későbbiek megtalált lakások is ezt tanúsítják.*

A próba árok azt mutatta, hogy a telepnek ezen a részén csak egy települési szintet lehet felvenni, amely a tűzhelyek és égett rétegek tanúsága szerint közvetlen a szűzföldön volt. Az árok tehát kronológiai sorrendet egyáltalában nem adott. Az előkerült kerámiai anyag — bár a technika és díszítés tekintetében igen nagy különbségeket mutat, egymással keverten, egyazon mélységben fekszik. Csak egyetlen helyen, a 13—14 m közt találtunk egy edénytöredéket (kb. 50 cm mélységben), amelynek anyaga, technikája és díszítése a bronzkorra mutat. (XV. tábla 2.) Egyéb zavaró körülmény egyáltalában nem fordult elő. A többi anyag tiszta neolithikus volt. Ennek az egy darabnak magyarázatát is megtaláltuk később, amikor a telep temetőjét keresve, a lentebb még ismertetendő három sírt feltártuk.

III. Az első teleprészt a próbaárok folytatásában tártuk fel, még pedig az északi oldalon. Ennek az iránynak a választását indokolta egyrészt az, hogy errefelé esett a legmagasabb pont, másrészt az, hogy a déli oldalon a fennebb ismertetett kulturréteg már sokkal vékonyabb volt s egy kissé távolabb eső kutató árok néhány — szórványosan előforduló — cseréptől eltekintve, semmi eredményt nem hozott. Sem tárgyakat, sem jelenségeket nem lehetett megfigyelni.

Meg kell itt emlékezni az ásatás módszeréről is, amelyet a feltárás különböző részein megfigyelhető jelenségekhez kellett alkalmazni. A hosszsan elnyúló árkokkal nem lehetett mindenütt egyformán dolgozni, mert a jelenségeket vízszintes helyzetükben is meg kellett figyelni. Éppen ezért néha igen széles területet kellett feltárnunk, ami azonban nem akadályozott meg abban, hogy a jelenségek által elhatárolt rétegek anyagát egészen külön kezeljük. Ott, ahol a hosszsan nyúló árkokkal célt értünk, azt alkalmaztuk.

A próbaárok keleti végétől két m távolságra ástuk azt a 2 m széles árkot, amely déli végével a próbaárokra, északival a dűlőútra támaszkodott. Hossza az ér felől 4·5, a halom felől 6·5 m volt. A próbaárok közelében mintegy 50 cm-es kulturréteget találtunk, amely már azért is feltűnő

volt, mert a próbaárokknak ezen a részén a réteg csak felényi vastagságú volt. Ez a réteg, 25 cm távolságra lefelé erősen megvastagodott, s mint kitünt, 2,65 m átmérőjű kerek gödörbe ment át. (4. kép 1.)

A gödör egy méter mélységben, a sárgaföld nivójában ért feneket. Anyaga megegyezett a felette lévő kulturréteg anyagával. Közvetlen a gödör mellett szabálytalan formában elhelyezkedett vékony hamuréteget találtunk. Szélessége 75—150 cm között váltakozott. Egyik széle az árok belső része felé szabálytalan körvonallal végződött, a másik kettő az árok szélein túl nyúlt. A hamu közvetlenül a fekete földön volt. (5. kép.)

A második árok közvetlen az előbbi mellett, amazzal párhuzamosan húzódott 3 m. szélességben. Hosszabbik oldala 9, rövidebbik 6,50 m volt. A próbaárok első égett rétegéhez csatlakozott. Teljes összefüggés a kettő között azonban nem volt. A tüzes réteg szélességében sárgával kevert feketeföld körvonalai bontakoztak ki. Ez a sárgaföldes réteg, amely 70 cm mélységben közvetlenül a feketeföldön feküdt, 4 m hosszúságban terült el. Észak felé mindinkább elkeskenyült. Déli vége 1,85; északi 1,10 m.

Ezen a sárgaföld rétegen, a próbaárkoktól 45 cm-re a sárgaföld nyugati szélétől 1,20 m-re 80×65 cm átmérőjű ovális tűzhelyet találtunk, (5. kép T. 1.) amelyen 10 cm vastagságú hamuréteg volt. A tűzhely kissé teknősen mélyedt be s rajta a hamun kívül semmi sem volt. (A tűzhelyet in situ felvettük.)

Ennek a tűzhelynek északkeleti végétől 20 cm-re egy szabálytalan alakú hosszúkás, hasonló szerkezetű tűzhelyet találtunk 60×25 cm átmérőkkel. Ez is egészen üres volt. Ezek a tűzhelyek közvetlen a sárgaföldön feküdtek.

A sárgaföldréteg északi végétől 65 cm távolságra a rétegen keresztül feküdt egy 1,60 m hosszú 1,35 m széles háromszor tapasztott tűzhely, amely nyugat felé menedékesen emelkedett. A legfelső réteg a fölszín alatt 25 cm-re volt. Vastagsága 3 cm. Alatta 6 cm vastag steril réteg volt. A második réteg 2,50 cm vastag volt. Alatta 10 cm-es steril réteg következett. A harmadik réteg 2 cm vastag volt s alatta ismét 6 cm-es steril réteg feküdt. Csak ez alatt következett a sárgaföld, amely alatt közvetlenül fekete föld feküdt. Ennek a tűzhelynek minden tapasztott rétegében cserepeket és csontokat találtunk. Hamu azonban nem volt. A hamurétegeket közvetlenül a tűzhely mellett, északnyugat felé találtuk meg, cseréprétekkel megszakítva ötszörös rétegeződésben. Mivel itt a rétegeket igen jól meg lehetett egymástól különböztetni, a következő három árokban a feltárásnál 1 m széles árkokkal pontosan rétegek szerint haladtunk.

A próbaárokkkal keresztben haladó harmadik árok tehát 4 m széles volt. (5. kép P. 1.) Az árkokkal érintkező résznél egy 75×145 cm méretű hosszúkás égett földréteg feküdt, amely egy részével az előbbi árokba is átnyúlt. A tűzhelytől észak felé 20 cm-re 60 cm mélységben 6 cm vastag hamuréteg volt, amelynek alsórésze egy vegyes, sárga- és feketefölddel telt gödörre támaszkodott. A gödör, illetőleg a hamuréteg 75 cm széles-

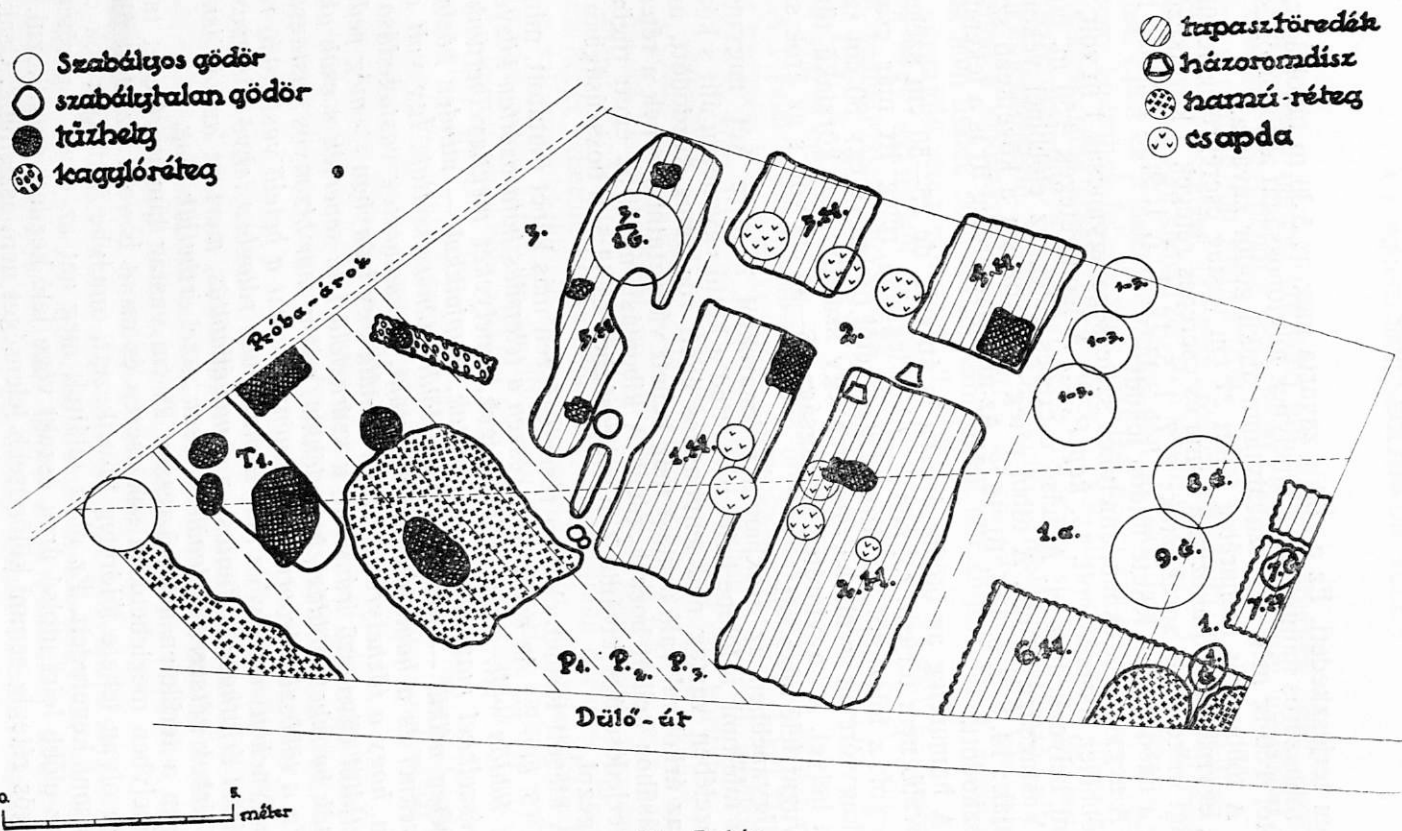

Fig. 5. kép.

ségben terjeszkedett. Ez a gödör zavarta meg az 5·30 m távolságban húzódó többszörös hamuréteget, amelynek folytonosságát a gödörtől északra 2·75-től 4·50-ig még egy szabálytalan alakú gödör zavarta.

A többszörös hamuréteg fölött 27 cm vastag cserépréteg feküdt. Ez alatt, egymással váltakozva a hamu és cserépes rétegek a következő vastagsági méretekkel sorakoztak: 2, 7, 1, 5, 12, 1, 7, 1, 9, 2. Az alsó hamuréteg a háborítatlan fekete földön feküdt.

A negyedik árokban, amelynek szélessége ugyancsak 1 m volt, a kép az előbbihez hasonló volt. (5. kép P. 2.) A hamurétegek 4·50 m. hosszúságban helyezkedtek el. A felső cserépes réteg az előbbinél vékonyabb volt. Vastagsága 12 cm. A többi réteg váltakozását a következő számok mutatják: 14, 8, 2, 6, 1, 5, 10, 12, 2. Az alsó hamuréteg itt is a feketeföldre támaszkodott.

A hamuréteg az ötödik árokba is átnyúlt, de 25—50 cm szélességénél tovább nem terjedt. (5. kép P. 3.) A legfelső réteg itt már csak 10 cm-re volt a fölszíntől. Az árok déli végétől 65 cm-re egy 50 cm szélességű kagylóréteg nyúlt be, amelyen egy szabálytalan köralakú tűzhely foglalt helyet. A kagylóréteg vastagsága 25—40 cm volt s az árok szélén túl, nyugat felé húzódott.

Ugyanebben az árokban a próbaároktól 7 m-re két nagyméretű edényt találtunk a földbe helyezve. Mind a kettő egyenesen állt s közvetlen közelében vastag nád lenyomatos égett rög réteg kezdődött, amely miatt az árkokkal való ásatást meg kellett változtatni s ennek a rétegnek kibontásához kellett hozzákezdeni. A kibontást, mivel az égett rögös réteg kiterjedése úgy kívánta 7 m szélességben és 11·5 m hosszúságban kellett végezni.

A kiásott területnek ez a része egészen más képet mutatott, mint az eddigi. (5. kép 2.) Az eddig leírt részen a település határozottan közvetlen a szűz földön volt. Azok a jelenségek, amelyeket megfigyelhettünk, ha felső részeikkel magasabbra is nyúltak, alapjaikkal — minden közbeeső kulturréteg nélkül — mindig a szűz földre támaszkodtak. Így volt ez a tűzhelyeknél és a hamurétegnél egyaránt. A hamuréteg vastagodása azt mutatja, hogy a tűzhelyről a hamut mindig egy irányban — még pedig a víz partjától ellenkező irányban, a szárazföld felé seprték s csak akkor borították be fekete földdel, hulladékkal, mikor már bizonyos vastagságot ért. Ez a többszöri leborítás eredményezte azt a befelé vastagodó réteget, amelynek nyugati vége már a magasabb rétegben fekvő sártapaszos településsel érintkezett. Fontos ez a megállapítás, mert az azután ismeretendő árkok kétszeres települését csak ezzel érthetjük meg.

Ezen a területen a felső részen 25 cm vastag humuszréteget találtunk, amelyben meglehetősen sok cserép és csont is volt. Ez alatt újabb 25 cm-re olyan fekete földréteg következett, amelybe feltűnően sok cserép és csont keveredett. Ez alatt találtuk meg azt az égett rög réteget, amely az előbb leírt utolsó árok északi vége felé kezdett mutatkozni. Az égett rögös rétegig semmi különösebb jelenséget nem észleltünk. Csak az

volt feltűnő, hogy mennél közelebb jutottunk a réteghez, annál kevesebb volt a cserép s közvetlenül a réteg felett csaknem teljesen megszűnt s helyenként sárgaföld folt mutatkozott.

50 cm mélységben, az egész árokban mindenütt megtaláltuk az égett röögöket, amelyek egy síkban teljesen kitöltötték ezt a 7×11.5 m átmérőjű területet. Épen ez a nagykiterjedés volt az oka, hogy az egész területet egyszerre bontottuk fel. Az árok széleinél véget ért a réteg kiterjedése. A gondos kitakarítás után a réteg égett rögből álló omladéakai, négy különálló részre oszlottak, amelyeket egész határozottsággal meg lehetett egymástól különböztetni. Valamennyi nagyobb törmelékek halmaza volt, amelyek mint a kibontásnál kítűnt, átlag 30 cm vastagságban borították az alattuk lévő újabb, cserepekkal, csontokkal telt kulturréteget, amelyet vékony sárgaföld réteg választott el tőlük.

A négy, egymástól jól elválasztható törmelék csomó, különböző területű, szabálytalan négyszöges formában helyezkedett el. A legnagyobb 3.40×7.25 , a legkisebb 2.45×2.70 , a két közbeeső 2.75×6.10 és 2.70×3.00 m méretű volt.

A törmelékeket kisebb-nagyobb távolság választotta el egymástól. A két nagyobb közt 0.75—1, a két kisebb közt 1.75—1.90, a két kisebb és két nagyobb közt 1.10—1.20 m szélességű szabad hely volt, amelynek az alja a törmelékek aljával egyszintben sárgafölddel volt borítva.

A röögök gondos kiemelésekor a legnagyobb rom (első kunyhó 1. H.) alatt heverő kisebb-nagyobb méretű edények közt találtuk egy nagy méretű edény töredékét, amelynek domborművű díszítéséből egy szarvasagancs képét vehettük ki. Az edényhez tartozó többi darabok hiányoztak. Ugyancsak innen került elő az a nagyméretű lapos, meanderidokkal díszített trapéz alakú tárgy is, amellyel már külön foglalkoztunk s amelyet az ott kifejtett indokolás alapján házorom dísznek tartunk. (Dolgozatok, V. 115—131. II.)

A mellette való törmelékek (második kunyhó 2. H.) alól egy díszített csörgő került elő, számos edénytöredékekkel együtt, amelyekről később még részletesen fogunk beszámolni.

A harmadik kunyhó (3. H.) törmelékei közül nagymennyiségű hálonehezék került napvilágra, amelyeket egy csomóban találtunk az egyik sarokban.

A negyedik kunyhóból (4. H.) edénytöredékek kerültek elő.

A három elsőben tüzelésnyomokat is találtunk, amelyekről nem lehetett határozottan megállapítani, hogy már a házakhoz tartoztak-e, vagy pedig a sárgafölddel való feltöltés után, szabadon tüzeltek-e rajtok? A falakhoz való közelség ez utóbbi mellett szól.

A romok eltakarítása után szabálytalan körvonalú sárgaföldréteget találtunk, amely a négy omladék szerint kisebb-nagyobb távolságokkal, szigorúan elkülönült egymástól. Ebben a sárgaföldben kisebb-nagyobb bemélyedések voltak ugyan, de ezeknek a mérete erősen túlhaladta a cö-

lőplyukak méreteit s mélységük sem felelt meg annak a célnak. 8—10 cm bemélyedésük volt, átmérőjük pedig a 20—40 cm-t is meghaladta.

Álló cölöpöknek nyomát sem találtuk, pedig az első és második kunyhóban erősen üszkösödött, vízszintesen fekvő fadarab több helyen is előfordult.

Az első kunyhó nyugati végénél, a törmelékeken kívül még egy oromdíz töredéket találtunk, amely azonban nem volt eredeti helyén.

A 4—5 cm vastag sárgaföldréteg alatt 30—40 cm vastag kulturréteg következett, amely már közvetlenül a háborítatlan fekete földdel érintkezett. Ennek a rétegnek keletkezése a többszörös hamuréteg keletkezésével kétségtelenül összefüggésben van s ugyanazon az eredeti szinten fekszik, mint az előbb már ismertetett tűzhelyek. Kétségtelen tehát, hogy a felgyülemlett hulladékréteget ledöngölve sárgafölddel takarták be s erre építették az itt nagy vonalakban ismertetett kunyhókat.

A törmelékek közelében hulladékgödröket nem találtunk. Találtunk azonban nyolc olyan gödröt, amelyeknek körvonalai csak a fekete szűzföld nivójában kezdtek kibontakozni s mélyen behatoltak a feketeföld alatt következő természetes sárgaföld rétegbe is. Kezdetük a mai fölszín alatt 125—160 cm mélységben volt. Kétségtelen tehát, hogy ezeknek a gödröknek a fennebb ismertetett házakhoz semmi köze sem volt. Inkább lehet őket a már többször is említett, feketeföldön fekvő, tűzhelyek települési korával kapcsolatba hozni.

A legnagyobb kunyhó omladéakai alatt három ilyen gödröt találtunk. Valamennyi 125 cm mélyen kezdődött. A legkisebbnek átmérője 60, mélysége 30 cm. A másik kettő 80 cm átmérőjű és 80, illetőleg 150 cm mélységű volt.

A második kunyhó alatt két gödröt találtunk. Az egyik átmérője 105, a másiké 85, mélysége 80, illetőleg 135 cm volt. E két kunyhó alatti gödrök két sorjával helyezkedtek el. Az egyikben három, a másikban két gödör foglalt helyet.

A másik három a két kisebb kunyhó elhelyezkedésének megfelelően szintén egy sorban foglalt helyet. Valamennyi 160 cm. mélységben kezdődött. Itt ugyanis a feketeföld már ebben a nivóban van. Erről a lankásodásról már a próbaárok szelvényénél volt szó. A két egymás mellett fekvő gödör mélysége 60, a harmadiké 70 cm volt.

A gödrök nem hulladékgödrök. Feltűnő volt, hogy míg a feketeföld felett felhalmozódott kulturrétegben a cserép és csont igen nagy mennyiségben volt található, ezeket a gödröket összeálló feketeföld töltötte ki, amelyben semmiféle kulturnyomot nem észlelhettünk. A feketeföld annyira összeállott, hogy valósággal azt a látszatot keltette, mintha a betemetés után ledöngölték volna. Nincs tehát semmi összefüggése még csak a közvetlen felette lévő réteggel sem.

A gödrök közvetlen egymásmelletti helyzete, aránylag szűk nyílása s (a két első nem számítva) tekintélyes mélysége azt gyaníttatják, hogy ezek a gödrök a vízrejáró vadak elejtésére szolgáló csapda gyanánt szol-

gáltak. Ezt a feltevést megerősíti az a körülmény, hogy a telep hulladécai közt igen sok nemes vad csontját találtuk, amelyek közt az őz nagyszámú agancsával van képviselve. Az agancsok közt egyáltalában nem találtunk olyanokat, amelyekről azt lehetne megállapítani, hogy hullatottak volnának. A koponyacsont megfelelő töredéke mindenkor rajta van az agancstövön. Az elejtésnek természetesen más módja is volt, de a leg egyszerűbb és legkevésbé fáradságos mégis csak a csapdába kergetés volt, amelyre itt a víz partján igen jó alkalom kínálkozott. *Ezek a csapdák kétségtelenül még akkor lehettek használatban, amikor a telepnek ez a része emberi lakás céljaira nem szolgált.*

A csapdák, a szűzföldön fekvő tűzhelyek és a magasabban fekvő kunyhók keletkezése közt tehát nagyobb időbeli különbségnek kell lenni, amit a kulturréteg vastagsága is bizonyít. Hogy azonban más kultúrát felmutató hosszú időre gondolni nem lehet, azt a különböző szintekből előkerülő keramikus anyag egyöntetűsége is igazolja. A magunk részéről úgy képzeljük, hogy amikor a területnek északabbra fekvő részei már sűrűbben betelepültek, ezek a részek még szabadon állottak. Csak amikor már ott nem volt hely, került a sor e törmelékekkel feltöltött részek betelepítésére, ami természetesen, csak a hulladékok betakarítása után történhetett. Hogy ez valóban így lehetett, azt a későbbben ismertetendő telephely részek is igazolják, ahol a kunyhókat hordott sárgaföld rétegre, a szűzföldre építették.

E terület feltárása után, minthogy az árok szélében vastag égett rögök mutatkoztak, azt a részt tártuk fel, amely az ötödik árok, az előbb ismertetett széles árok és a próbaárok közt feküdt. (5. kép 3.) Ennek a szabálytalan területnek a próbaárokkaal érintkező részén 1·50 m-nyi pásztaban semmiféle jelenséget nem észlelhettünk, az itt is 40—50 cm vastag kulturrétegen kívül. Az ötödik árokkal érintkező részhn megtaláltuk annak a kagylórétegen a folytatását, amely 80 cm mélységben, 50 cm szélesen és 3 m hosszúságban ide is áthúzódott. Az ott talált tűzhelynek egy kis része 120 cm mélységben itt is folytatódott. Ez a nívó ebben az árokban a háborítatlan feketeföld felső részének felelt meg. A többi jelenséget a négy kunyhó omladékait tartalmazó széles árok mellett elterülő 2·5 m széles és 9 m hosszú részen találtuk.

Közvetlen a második kunyhó törmelékei mellett, fél méter távolságban, 30 cm mélyen, 1·60 m hosszban, 50 cm szélességben szórványosan álló törmelékréteget találtunk, amely átvezetett a töle 25 cm-re kezdődő teljesen szabálytalan alakú újabb törmelékhalmaazhoz.

Ennek a törmeléknek (ötödik kunyhó 5. H.) legnagyobb hosszúsága 7·60 m, legnagyobb szélessége 2·50 m, elkeskenyedő része 1·25. Az omladékok épen úgy döltek egymásba, mint a fennebb ismertetett kunyhóknál. Az elkeskenyedő részeknél pedig meg lehetett állapítani, hogy a látszólag bevérgzetlenül heverő rögök már bolygatva voltak. Ezt a tényt az is megerősítette, hogy a feltöltésre szolgáló sárgaföld réteget az eredeti 2·50—3 m szélességben, erősen bolygatott állapotban itt is megtaláltuk.

Semmi ok sincs tehát arra, hogy ezt is ne kunyhó omladékainak tekintsük. Megerősít bennünket ebben a megállapításban az is, hogy a romok közt mindenütt ugyanolyan cseréptöredékeket találtunk, mint a többi kunyhóknál.

A hulladékokat takaró sárgaföld alatt itt is meg volt a már ismertett vastagságú kulturréteg, amely alatt a fekete szűzföldet a felszíntől 120 cm mélységben találtuk meg. Ez a 120 cm-es átlagos mélység az egész árokban mindenütt meg volt. Ezen feküdt az a három tűzhely, amely 50×50 cm méretű, szabálytalan négyszög alakú volt. Mind a három az ötödik kunyhó romjai alatt volt, de azzal összefüggésben nem állott.

Épen úgy nem tartozott a kunyhóhoz az a két gödör sem, amelyeknek kezdete szintén 120 cm mélységben volt. A kisebbik, az előző árokban leírt gödrökkel egy vonalban volt s 60 cm-re mélyedt a fekete, illetőleg sárgaföldbe. Átmérője 50 cm volt s bár fenekéig csont és cserép töredékekkel volt kitöltve, ugyanolyan rendeltetésűnek tartjuk, mint az előbbi házak alatti gödröket.

Más rendeltetése lehetett annak a nagy gödörnek, amely teljes terjedelmével a kunyhó omladékai alatt feküdt. (5. kép 3/1. G.) Ez is a fekete-föld nivójában kezdődött s a sárgaföldbe is benyúlt 70 cm-nyi mélységben. Átmérője a 2 m-t is meghaladta. Ebben a gödörben csak elvéve találtunk cserepeket és csontokat az egyébként keményen összeálló fekete-földben. Az a körülmény, hogy a gödör két méternél szélesebb volt s csak 70 cm mély, kizárja azt a lehetőséget, hogy ez is csapda lett volna. Nagyon bizonytalan lett volna a használhatósága, mert a beleesett kisebb vad, könnyen ki is ugorhatott volna belőle. Rendeltetését másban kell keresnünk.

Említettem volt már úgy az utolsó, mint az előző négy kunyhó omladékainak tárgyalásánál, hogy valamennyit aránylag vékony sárgaföldrétegen találtuk. Ezt a sárgaföldet csak az eredeti helyéről bányászhatta ki a telep lakója. Bár a sárgaföldig keskenyszájú üregekkel is eljuthatott, mégis könnyebben hozzáférhetett egy szélesebb szájú üreg segítségével. Minthogy úgy ezeket a gödröket, mint a sárgaföld alapot más helyeken is megtaláltuk, úgy gondoljuk, helyes úton járunk, ha ezeket a nagyméretű gödröket a sárgaföld kibányászásához szükséges gödröknek tekintjük.

Itt van a helye, hogy a betemetett gödrökről is szóljunk. *Feltűnő volt, mint az utolsó gödörnél is láttuk, hogy a betemetett gödröket nem hulladékokkal, hanem feketefölddel töltötték meg s ezt keményre ledöngölték. Ennek a magyarázatát megtalálhatjuk abban, hogy a hulladékokkal feltöltött gödrök idővel megsüppedtek s ezt már a telep lakója is tapasztalhatta. Így, hogy az építendő háznak szilárd alapot adjon, azon a területen, ahova a házat építeni akarta, minden gödröt keményen ledöngölve töltött ki. Csak ez magyarázhatja meg, hogy a házak alatt talált gödrökben hulladékot vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon elvéve találtunk.*

Az utolsó árkot ezen a területen a hatodik ároktól északra, annak teljes hosszúságában 8 méter szélességben húztuk. (5. kép 1. és 1a.) Ebben az árokban találtuk meg a hatodik és hetedik kunyhó omladékait. Mivel azonban a hatodik kunyhó a dűlőút alá, a hetedik pedig fákkal is beültetett füves térre vezetett át, ahol a tulajdonos nem engedte meg a munkát, ezeknek csak keskeny részeit tárhattuk fel.

Ezeknek az újabb kunyhóknak omladécai úgy fekvésük, mint vastagságuk és tartalmuk tekintetében teljesen megegyeztek az eddig ismertekkel. Feltűnő volt, hogy közvetlenül a feltöltött sárgaföld réteg alatt, mintegy 95 cm mélységben két, egymástól elkülönülő hamuréteget találtunk, amelyeknek vastagsága 10 cm volt. A hamu erősen keveredett volt feketefölddel s a ledöngölés nyomai mindegyiken meglátszottak. Ezzel a réteggel egyszintben kezdődött az a 2·25 m átmérőjű gödör (5. kép 9. G.), amelynek mélysége 105 cm-re nyúlt le. Ez is tele volt hamuval és cseréppel. Egy részét egy vastag cserépréteg takarta el, amely a gödörrel együtt, kétségtelenül a két hamufolttal egyidejűleg keletkezhetett.

A közvetlen mellette lévő hasonló átmérőjű gödör (5. kép 8. G.) 85 cm. mélyen kezdődött s 2·35 m-re nyúlt le. Ez a gödör már kétségtelenül a kunyhókkal egyidős s a sárgaföld termelésén kívül mint hulladékgödör is szerephez jutott. Ugyanez a rendeltetése volt annak a kissé távolabb fekvő, három egymás melletti gödörnek is (5. kép 1—3.), amelyek szintén ebben a magasságban kezdődtek, átmérőjük 1·50, 1·10, 1·80 m, mélységük 2·50, 2·30 és 2·30 volt.

A törmelékek alatti szabálytalan gödrök már az itt 135 cm mélyen lévő, szűzföldön kezdődtek s az első települési szinthez tartoztak. Az egyik (5. kép 1. G.) 80×105 , a másik (5. kép 7. G.) 75×105 cm átmérőjű, az előbbi 70, az utóbbi 105 cm mélyre nyúlik a sárgaföldbe. Kevés hulladék volt bennük, keményre döngölt feketefölddel együtt.

A kunyhók omladékától, a szűz feketeföldig terjedő rész épen úgy, mint az eddigi árokban cseréppel, csonttal teli kulturréteggel volt feltöltve. Ebben az árokban az volt az eltérés, hogy míg az előzőekben csak két szintet lehetett megkülönböztetni, addig itt három települési nivå volt, *de épen úgy egyezett az anyaga mindegyiknek, mint az eddigieknek*. Nem lehetett tehát sehol eltérő anyagot találni.

Az ismertetett területrészen a további kísérletezés eredménytelen volt. A próbaároktól délre és nyugatra húzott árok az bizonyították, hogy a telep ebben az irányban nem terjed. Ennek a megállapításánál a tulajdonos által ásott sárgaföldes gödör is segítségünkre volt. Ez a körülmény egyáltalában nem volt meglepő, mert az ér mellett partszerűen emelkedő magaslat a felásott legmagasabb ponttól észak felé húzódott. Ezen a területen azonban részint az út, részint egy közbeeső tanyaépület s a már lehordott terület miatt nem lehetett dolgozni. Munkánkat tehát a tanyaépület után következő, eddig háborítatlan területen kellett folytatni.

IV. Mielőtt azonban a munkát itt megkezdettük volna, kísérletet tettünk a tulajdonos bemondata alapján a temető megkeresésére. A kísérlet

eredménnyel is járt, mert a tanya mögött, egy akácfával sűrűn beültetett részen sikerült a temető négy sírját feltárni. Sajnos ezek is nagyon rosszkarban voltak s a sűrű fák közt a dolgozás lehetetlen volt. A beültetett területen kívül pedig már nem voltak sírok.

Előre kell bocsájtanunk, hogy a sírokban csak minden melléklet nélküli csontvázakat találtunk. A sírok felett sok neolithikus cserép volt, de találtunk olyan kisméretű, egy-két füles edényeket is, amelyek az őszentiváni bronzkori telepet és temetőt jellemzik. Hogy ezek eredetileg a sír anyagához tartoztak-e, nem lehetett megállapítani.

1. sír. Egészen sajátzerűen zsugorított csontváz. A váz a fejtől a térdig egyenes vonalban volt elhelyezve. Alsó lábszárai azonban erősen be voltak hajlítva. A medence a farcsonttal felfelé feküdt. A hátgerinc is felfelé fordult. Karcsontjai erősen össze voltak húzva. Jobb karja a mell alatt volt. Bal keze az arc előtt feküdt. Dacára ennek a különös helyzetnek, arca oldalt nézett, s az egész csontváz jobb oldalán feküdt. A sírgödör annyira keskeny (56 cm) volt, hogy a lábújjak a sír oldalán valóssággal felakadtak. A sír feneke sem volt vízszintes. A fej és a láb fekvése közt 15 cm különbség volt. A nyújtózás iránya K.-Ny. A fej K.-en volt; az arc É.-ra nézett. A fej 70, a láb 85 cm mélyen feküdt. Teljes hossza 147, zsugorított hossza 110 cm.

2. sír. Az első sírtól D.-re 1:50 m-re. Irányítása és fekvése amazéval teljesen megegyezett. A csak nagyon hiányosan meglévő vastag csontok tanúsága szerint férfi csontváz, amelynek olyan kevés része maradt meg, hogy a méreteket megállapítani nem lehetett. Zsugorítása rendkívül erős. A térdek erősen előre ugrottak s az alsó és felső lábszárak teljesen párhuzamosak. A töredékekben teljesen meglévő lábszárcsontok helyzete és töredezése a temetéssel egyidejű összetörésre mutat. Mint Hillebrand Jenő dr. tanulmányai megállapították, valószínűleg a hullamerevség beállta után történt, nagyon erőszakos zsugorítással van dolgunk. Bizonyítja ezt az is, hogy a fák gyökereitől nem háborgatott helyen is ismételten találkoztunk ezzel a jelenséggel. Azonban itt is megállapítható, hogy a töredezést nem a fagyökök okozták. Ez a rész nem volt háborgatva. 60 cm mélyen feküdt.

3. sír. A második sírtól D. felé 2 m távolságra, 50 cm mélyen, az előbbiekkal azonos fekvésű és irányítású csontváz. Méreteit megállapítani nem lehetett, de a vékony csontok azt bizonyítják, hogy gyermek csontvázzal volt dolgunk. A csontok túlnyomó része hiányzott.

4. sír. A második sírtól Ny. felé 30 cm-re. Irányítása és fekvése az előbbiekével teljesen azonos. Méreteiből megállapíthatólag férfi csontváz, amelynek a medencéje hiányzott. Teljes hossza 172, zsugorítva 120 cm. Mélysége 65 cm. Fenntartása ennek is nagyon rossz.

Bár a töredékekben és nagyon mállekonyan meglévő állkapocs a telepen talált csontvázéval egyezőnek látszott, mellékletek hiánya és a bronzkori edénytöredékek miatt a sírok korát határozottan megállapítani nem lehetett.

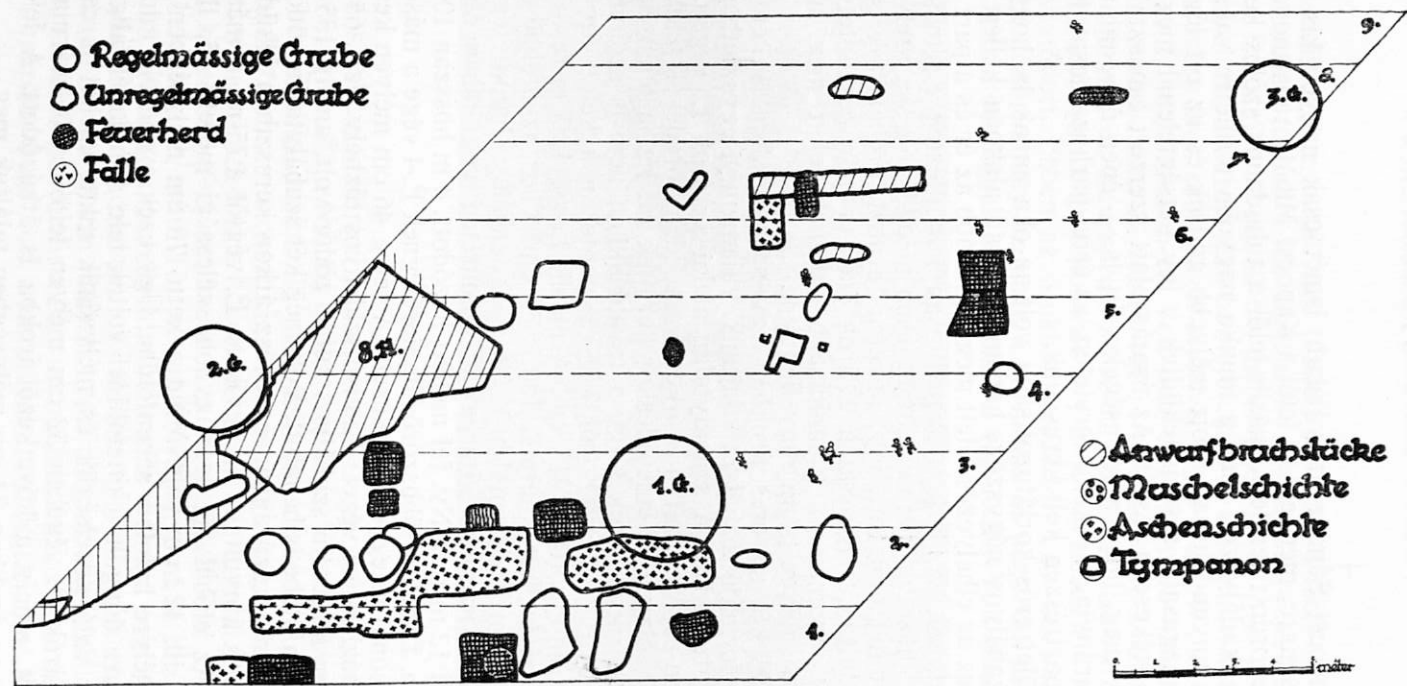

Fig. 6. kép.

V. Kapocsi Sándor tanyájában ismét csak nagyon kis hely állott rendelkezésünkre, mert egyik felől a Kapocsi Mihály tanyaudvara es már régebben lehordott területe, másik felől a tulajdonos szőlős kertje és tanyaudvara akadályozott meg a munka nagyobb területre való kiterjesztésében. A tanyaudvarban ásott mélyebb gödrök és az ott lévő épületek épen a legmagasabb részen feküdtek s így kétségtelenül megbolygatták a telep legértékesebb részét. Az ásatás alatt szerzett tapasztalataink arról győzték meg, hogy a jelenségeket itt is — épen úgy, mint az előbbi tanyában, aránylag keskeny területen, az érrel párhuzamosan haladó legmagasabb partrészen kell keresnünk.

A terület erős korlátozottsága volt az oka annak is, hogy az árkokat nem szabályos négyszög, hanem rombold alakban kellett ásatni (6. kép), mert ez az elhelyezés felelt meg leginkább az ér és a part által eleve kijelölt iránynak. Az árkok szabályosan következtek egymás után. Az utolsó árok második métere már teljesen meddő volt s a szelvény is háborítatlan földet mutatott. Így, mivel a további, próbaárkok is ugyanezt a képet mutatták, a munkát a 9. árok kiásása után beszüntettük. Ez az utolsó árok ugyanannak a lankásabb oldalnak felelt meg, amelyet az előbbi ásatási helyen is megfigyelhettünk.

Az első két méteres árokban egy szabálytalan és két szabályos, négyszöges formájú tűzhelyet találtunk. Valamennyi egyszintben 32 cm-re a fölszín alatt feküdt. A szabálytalan alakú az árok É. végétől 3, keleti szélétől fél m-re. Mérete 120×70 cm volt. Edénytöredékek feküdtek rajta, amelyek látszólag a betemetődéskor kerültek rá. Ezt a jelenséget minden tűzhely felett megtaláltuk s így a továbbiakban nem is szólunk róla. Az egyik szabályos tűzhely É.-ről 7.75-re, pontosan a keleti árokszél mellett feküdt. Mérete 100×125 cm. A másik É.-ről 12.5 m-re szintén pontosan a K. fal mellett. Méretei 150×50 cm. Ehez az utóbbihoz D. felől ugyanabban a mélységben 100×53 cm kiterjedésű hamuréteg csatlakozott. Még egy nagyobb kiterjedésű hamuréteg volt ebben az árokban, amely É.-ről 12 m-re a Ny. fal mellett húzódott, 4 m hosszan 100×75 cm szélességben. Ennek a többszörös hamurétegnek É.-i vége a második árokban lévő hasonló réteggel érintkezett. A réteg 46 cm mélyen kezdődött és 59 cm mélységben ért véget. Az első szabályos tűzhely alatt, 65 cm mélységben 89 cm átmérőjű szabályos kerek gödör volt, amely 135 cm mélységben a sárgaföldbe is behatolt. Volt még két szabálytalan gödör is, amelyek két méter hosszúságban az egész árkon keresztben feküdtek, sőt a következőbe is átnyúltak. Az egyik az É. végtől 4.75-re, a másik 6.50-re kezdődött. Az előbbi két legnagyobb szélességi mérete 85, ill. 105, az utóbbi 100, ill. 122 cm volt. Mind a kettő 70 cm mélységben kezdődött és 189 cm mélyre hatolt a sárgaföldbe. Úgy ezek a gödrök, mint az előbbiek keményre döngölt feketefölddel voltak tele s hulladék alig volt bennük. Vízhez való közelségük és mélységük miatt ezeket is csapdáknak tartjuk. Az árok D. végében 32 cm mélyen feltöltésből származó sárgaföld folt volt, amely a következő árokba is áthúzódott. A fekete szűzföldet ebben az árokban 74 cm mélységben találtuk meg.

A második árokban csak egy tűzhely volt, az is nagyobb részével a harmadik árokban feküdt s ide csak mintegy 25 cm-re nyúlt be; az É. végtől 8·5, a K. faltól 1·75-re, 32 cm mélységben feküdt. Az a hamuréteg, amelynek az előbbi árokban levő hamuréteggel is volt kapcsolata ebben az árokban, az egész árok szélességét kitöltve, véget ért. A D. faltól 25 cm-re kezdődött az É. végtől 8·5 m-re. Volt még egy nagyobb hamufolt, amely a K. faltól 25·50 cm-re, az É. végtől 4·50 m-re kezdődött. Legnagyobb méretei $3·5 \times 1·50$ m volt. Az a sárgaföld réteg, amely az előző árok D. végében kezdődött, ebben az árokban már két m-re szélesedett s még mindig tovább folytatódott. Ebben az árokban kezdődött egy nagyméretű, szabályos alakú gödör, amely azonban a harmadik és negyedik árokba is átnyúlt s így majd ott fogjuk ismertetni. (6. kép 1. G.) Volt még egy telje-

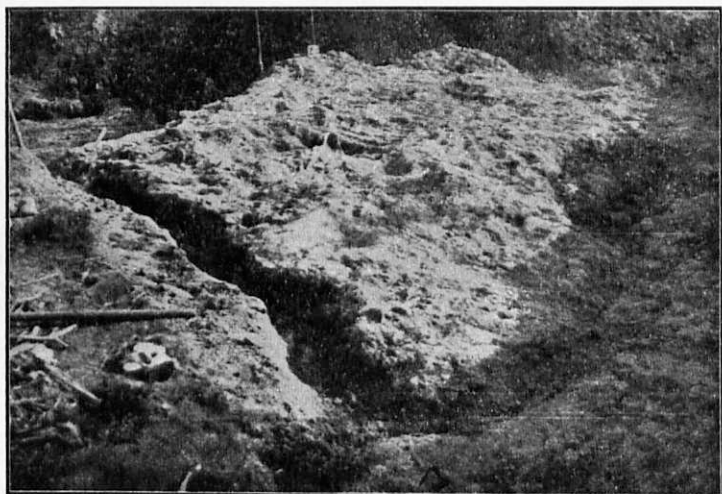

Fig. 7. kép.

sen szabályos, 95 cm átmérőjű gödör, amely 43 cm mélységben kezdődött s 2·07 m-re nyúlt le. Ez a Ny. fal mellett volt a D. végtől 4 m távolságban. Az egyik, hosszúkás alakú 35 cm mélyen kezdődött az É. végtől 1·5, a K. faltól 75 cm-re. Hosszúsága 1·75 m, szélessége 66—100 cm közt váltakozott. Nyugati végével a következő árokba is átment. Mélysége 159 cm volt. A közelében lévő ugyanebben a mélységben volt s ugyanolyan mélyre is haladt; a K. faltól 1 m-re, az É. végtől 3 m-re kezdődött. Mérete 100×55 cm. Alakja szabálytalan ellipszis formájú volt. A többi gödrök a hamufoltokon túl közel egymás mellett helyezkedtek el. A két egymásba szakadó 32, ill. 35 cm mélyen kezdődött. A nagyobbik a K. faltól 75 cm-re, a kisebbik közvetlen a Ny. fal mellett, az É. végtől 12 m-re. A kisebbiknek átmérője 90 cm volt, a nagyobbiké 102×125 cm. Mélységük a

fekete szűzföldig hatolt, amely ebben az árokban 91 cm mélységben volt. Ettől a gödörtől D.-re 25 cm-re volt az utolsó szabálytalan gödör, amely 86×104 cm átmérővel 69 cm mélyen kezdődött s 106 cm-ig hatolt le a sárgaföldbe.

A harmadik árokban négy tűzhely volt. Az É. véghez legközelebb eső már a második árokban is mutatkozott. Az É. végtől 8·5 m-re kezdődött. Méretei $1\cdot25 \times 95$ cm. Alakja hosszúkás négyszög. A második árokban leírt hamufolttól csak 20 cm választotta el. Ettől a tűzhelytől 1 m távolságra D. felé 60 cm széles és hosszú, szabályos tűzhely feküdt, szintén 32 cm mélységben. A harmadik tűzhely ez utóbbitól 150 cm-re D. felé volt. Nagysága amazéval megegyezett, de 50 cm mélységben feküdt. Ettől a tűzhelytől Ny. felé 20 cm távolságra 80×100 cm méretű újabb tűzhelyet találtunk, amely 25 cm mélységben feküdt. Nagyobb része ebben az árokban volt, de kb. egynegyed része a következő árokba is átnyúlt. A D. végén lévő sárgaföld réteg 2·50 m-re szélesedett ki, de egyrészt már nagyméretű agyagtapaszt töredékek borították, amelyek a Ny. fal mellett, a D. fal közelében 3·50 m távolságra kiugrottak. Az égett rögöket nem távolítottuk el, mert teljesen ki akartuk bontani a fellette való részeket, hogy a már előbb is kipróbált módon tárhassuk fel az egész kunyhót. (Erről a munkáról teljes részletességgel hátrább külön fogunk beszélni.) A sárgaföld alatt egy eredetileg kerek gödörből keletkezett, szabálytalan gödröt találtunk, amelynek kerek része 75 cm átmérőjű volt, hosszúsága pedig 1·50 m. Mélysége 180 cm volt s az egész feketefölddel volt kitöltve. Semmiféle lelet nem volt benne.

Legnagyobb részével ebben az árokban volt az a nagyméretű gödör, amelyről már a második ároknál is megemlékeztem. A gödör még ebben az árokban sem ért véget, mintegy 50 cm-re átnyúlt a negyedik árokba is. Középpontja az É. végtől 7·15 m-re volt. Csaknem szabályos kör alakú volt. Átmérője: 300×320 cm. Mélysége az 1 m mélyen lévő szűzföld alá 1·70 m-re lenyúlt. Kétségtelen, hogy ennek a gödörnek sárgaföld anyagából töltötték fel az ezen árokban már mutatkozó kunyhó alapját. A gödör tele volt cserép- és csonthulladékokkal.

Ebben az árokban hat sírt is találtunk. Közülök egy épen az árok Ny. szélén volt, négy pedig a másik árokba nyúlt át.

Az első az É. végtől 6·25 m-re közvetlenül a nyugati fal mellett feküdt. A második az É. végtől 4 m-re, a Ny. faltól 1·50 m-re. A harmadik és negyedik, különböző mélységben, É.-től 4·50 m-re közvetlen a nyugati fal mellett; az ötödik az É. végtől 2·50, a hatodik 2 m-re nagyobb részével a másik árokba átnyúlva feküdt. Az egyes sírok részletes leírását külön fogjuk tárgyalni.

A negyedik árokban, a már az előzőben is ismertetett gödörön, kunyhóomladékon, tűzhelyen és sírokon kívül egy gödör és egy csontváz volt. A gödör az É. végtől 1·50 m-re a Ny. fal mellett volt, mintegy harmadrészével az ötödik árokba átnyúlva. A 110 cm mélységben lévő szűzföld alá még 44 cm-re hatolt be. Átmérője 70 cm volt. A sír pontosan a gödör D.-i oldalán feküdt. A ház omladéka 6 m-re szélesedett ki.

Az ötödik árokba érte el legnagyobb kiterjedését a kunyhóomladék, amely a következő árokba már csak egy m-re nyúlt be. Közvetlen mellette, a D. végtől 4 m-re fekvő központtal 106×85 cm átmérőjű, szabálytalan gödör volt, amely 68 cm mélységben kezdődött és 235 cm mélyen nyúlt be a sárgaföldbe. E gödörtől É.-ra fél méter távolságra szabálytalan alakú négyszögletes gödör következett 118×138 cm mérettel. Szintén 68 cm mélyen kezdődött és 212 cm-re nyúlt a sárgaföldbe. Ennek a gödörnek csak egy negyedrésze volt ebben az árokban, háromnegyedrésze a hatodik árokba esett. Ugyancsak a Ny. fal vágta ketté azt a 125×65 cm-es méretű, szabálytalan ellipszis alakú gödröt, amely az itt

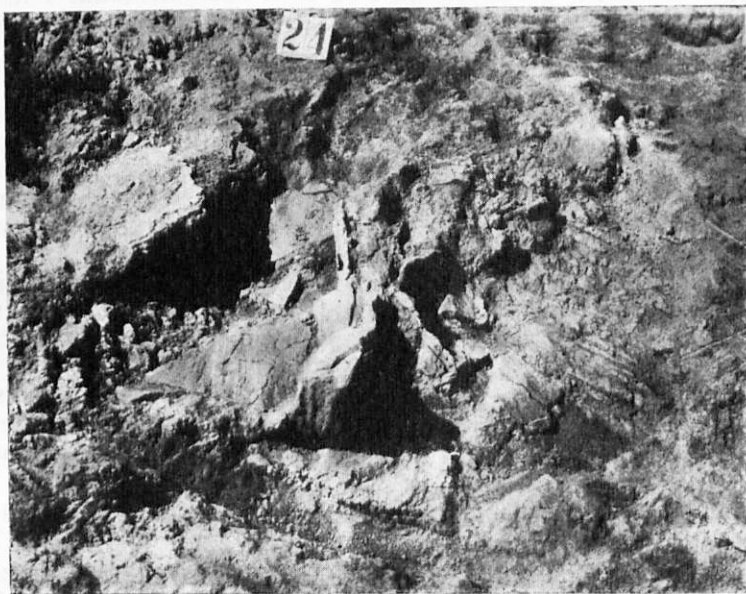

Fig. 8. kép.

már 1.40 m mélységben lévő szűzföld alá még 80 cm-re lenyúlt. A gödör az É. végtől 8 m távolságra volt. Tőle keletre fél méter távolságra találtunk egy 70×80 cm átmérőjű gödröt, amelynek egyik sarka mellett 40×68 cm-es kinyúló rész volt. A gödör 2.35 m mélyre nyúlt le s két oldalán két szabályos négyszöges gödör helyezkedett el. Mind a három 25 cm mélyen kezdődött. A két kicsi azonban csak 50 cm-re nyúlt le s 30×35 cm méretű volt.

Két tűzhely is volt az árokban. Az egyik az É. végtől 3.25 m-re a Ny. fal mellett feküdt, de folytatása a következő árokba is átnyúlt. Az ebbe az árokba eső rész szabálytalan négyszög alakú volt, amelynek magassága 1 m, alapja 1.30 m volt s 47 cm mélyen feküdt. A másik tűzhely köz-

vetlenül a feketeföldön volt. Mérete: 65×50 . Tőle 1·50 m-re egy megbolygatott sírt (8. sír) találtunk.

A hatodik árokban véget ért a kunyhóomladék. Ide nyúlt át a már ismertetett négyszögletes gödör, a hosszúkás ellipszis alakú gödör és a tűzhely egyik része. Ez a rész 1×1 m méretű szabályos négyszög alakú volt. Ezeken kívül az É. végtől 8 m-re, az árok közepén 1·25 m hosszán, félméter szélesen fekvő tapasztöredékeket találtunk 60 cm mélységben. 10·5 m-re a Ny. fal mellett 75×75 cm mérettel hamuréteg kezdődött, amely a következő árokba is átment.

Öt sír is volt ebben az árokban, és pedig a kilencedik 9, a tizedik 6, a tizenegyedik 4·25, a tizenkettedik 3·50 és a tizenharmadik 1 m-re az É. végtől; a 10., 12. és 13. közvetlen a Ny. fal mellett feküdt, de a két utóbbi már a következő árokba is átnyúlt. A 9. a K. faltól félméterre, a 11. 1 m-re volt.

A hetedik árokba nyúlt át s még egy félméter hosszú volt az a hamuréteg, amelyről már az előbbi ároknál szóltunk. Ez a hamuréteg közvetlenül csatlakozott egy félméter széles, 4 m hosszú tapasztöredék rétegéhez, amelynek azonban folytatása és további összefüggése nem volt. A töredékek itt is 60 cm mélyen feküdtek. A töredék réteg D.-i végétől 1 m-re félméter széles, 1 m hosszú tűzhely feküdt a réteg fölött.

Az árok D. végétől 5 m-re, a K. faltól 40 cm-re szabálytalan alakú gödör volt, amelynek egyik nyúlványa 1 m, másik 75 cm hosszú. Mélysége 2·50 m. Az árok É. végén egy nagyméretű gödör kezdődött, amely nagyobb részével a következő árokba is átnyúlt.

A nyolcadik árokban ez a szabályos gödör az egész árok szélességét átfogta. A gödör teljesen szabályos köralakú volt. Átmérője 2·10 m, mélysége 2·80. A legszebb keramikus anyag nagyobb része ebből a gödörből került elő.

Az É. végtől 5·15 m-re, a K. faltól 1 m-re, 1·35 m hosszú, 30 cm széles tűzhely feküdt 80 cm mélységben. Az É. végtől 11 m-re, a K. faltól 1·35 m-re, 50 cm szélességben, 1·25 m hosszúságban minden összefüggés nélküli tapasztöredékeket találtunk. Ugyancsak itt találtuk a 14. sírt is az É. végtől 7·5 m-re, pontosan a K. fal mellett.

A kilencedik árok csak 1·25 m széles volt. Ebben az árokban csak egy sírt (15.) találtunk, az É. végtől 8·5 m-re, a K. faltól 1 m-re. Úgy az árok alján, mint a szelvény falán meglátszott, hogy a földet itt már nem háborgatták. Az eddigi árkokkal szemben alig-alig mutatkozott a cserép és csont töredék s innen kezdve a föld felszíne is menedékes volt. Az eddigi árkokkal keresztben húzott kutatóárkok sem hoztak semmi eredményt, ezért e részben az ásatást tovább nem folytattuk.

Vissza kell most térnünk a nyolcadik kunyhó romjainak felbontására. Mint az árkok leírásánál láttuk, ennek a kunyhónak omladéka a 2—5 árok D. végén feküdtek. Alakja, még annyira sem volt szabályos négyszög, mint az előző telep részen leírt omladéka. A négyszögforma azonban megállapítható volt. Az omladék átlagos szélessége 3·30 méter,

hosszúsága 4·10 m. A Dk.-i végén azonban 5·5 m-re kinyúlt. (7. kép.) Ez a kinyúló rész azonban, mint a teljes kibontáskor megállapítható volt, már kívül esett azon a részen, amely a rajta fekvő edények és töredékek tanúsága szerint — kétségtelenül a ház padozatához tartozott.

A romok kibontását a pontos körülhatárolás és felmérés után, a körülbelül középreeső legmagasabb ponton kezdtük. A már előzőleg felbontott omladékok kibontása elég tapasztalatot adott ehhez a munkához. Dacára a pontos megfigyelésnek, még mindig nem voltunk egészen biztosak az összeomlott kunyhók szerkezetét és a nagyméretű díszített töredékek rendeltetését illetően.

Épen úgy, mint az előzőeknél, itt is meg lehetett állapítani, hogy a

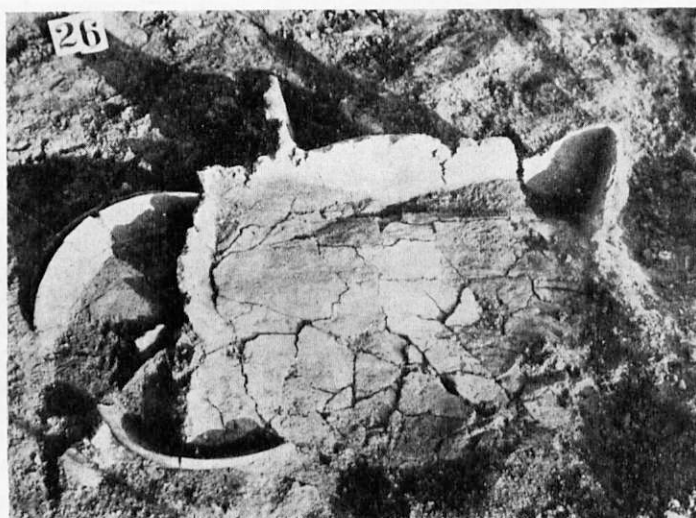

Fig. 9. kép.

tapasztöredékeknek túlnyomó nagyrésze, a vessző és nád lenyomatokkal, durva gerendanyomokkal lefelé feküdt. A kunyhó tehát itt is befelé rogyott s úgy temette maga alá a kunyhó padozatán lévő edényeket.

A felbontás munkáját nagyon megkönnyítette az, hogy a legvastagabb réteg első rögeinek levétele után, egy szögletes edényszeglet töredékének egy részlete bontakozott ki, amely a további munkában irányításul szolgált. (8. kép.) Ennek az edénynek teljes kibontása után elértük (9. kép) azt a szintet, amely kétségtelenül a kunyhó padozatául szolgált. Ezen a szinten egymáshoz közel feküdtek az edények. (10. kép.) Ez vezetett bennünket a további részek kibontásánál is.

De dacára a legnagyobb elővigyázatnak, simán maradt padozat részletet csak nagyon kis töredékekben sikerült találni. Ezek is nagyobbára kiégték s erősen összetöredezett állapotban kerültek elő. (11. kép.) Annyi

azonban mégis megmaradt belőlük, hogy ezeknek és az eredeti helyen megmaradt edényeknek segítségével ellenőrizni tudtuk azt, hogy a bontásnál a kunyhó padozatán járunk. Kiegészük pedig felvilágosítást adott azokról a tűzhelyeknek vélt égett földfoltokról, amelyeket az előző házak bontásánál találtunk. A szint irányítása mellett kibontott edények és padozattöredékek tanúsága szerint a kunyhó mérete 3×4 m volt. Ezen a méreten belül találtuk meg a kunyhó felszereléséhez tartozó tárgyakat.

Fig. 10. kép.

A leletek tanúsága szerint a ház hossziránya K.-Ny.-i irányítású volt. A bejárata K. felől volt. Középen peremmel körülvett (12. kép) tűzhely foglalt helyet, amely mellett a földön feküdtek a különböző edények. A bejáratnál szemben nagyméretű gabonatarító edény állott, a nyugati fal mellett, amelynek fenekét az eredeti helyen megtaláltuk, a hozzátartozó díszített töredékekkel együtt, (13. kép.) Ezen a nagy edényen kívül tálak, talpcsöves edények, bütölkfüles nagyobb méretű edények is tartoztak a ház leltárához. Sok figyelmet érdemel az a négyszögletes edény, amelyről még az edények részletes leírásánál szólni fogunk.

Karó helyeket ebben a házban sem találtunk s így szerkezetét ennek is olyanak tartjuk, mint ahogy azt már fennebb hivatkozott dolgozatunkban leírtuk.

VI. Láttuk a telep leírásánál, hogy az előkerült 15 sír minden rendszer nélkül helyezkedett el. Külön temető tehát ezen a részen nem volt, de azt sem lehet határozottan állítani, hogy a temetés magán a telepen történt volna. Sem a sírok, sem a tűzhelyek ezen a részen nem különülnek el tökéletesen. Általában szegények a sírok s leginkább csak ékszereket találtunk bennök. Egyetlen egy sír volt csupán, amelyikben kőszerszámot, apró köpengéket és egy, melyben edényeket találtunk. Edénytöredék három sírban volt. Néhány sír háborgatva is volt.

1. sír. Jobb oldalán fekvő férfi csontváz. Irányítása Ny.-Ény.—K.-Dk. Feje Ny.-Ény.-on volt, arca É.-ra nézett. Szabályosan volt zsugorítva. Kezei a melle előtt feküdtek. Teljes hossza 159, zsugorítva 110 cm. A csontváz fenntartása jó, de a koponya teljesen szétmállott, csak az alsó és felső fogsor volt megmenthető a hozzá tartozó csontokkal együtt. 60 cm mélységben volt. Feje mögött kőbalta és egy nagy darab szarukő. Jobb karján gyöngykarperec, nyakán gyöngynyakék, amelynek szemei közt néhány farkasfog is volt. A feje tetején és a homlok körül néhány kétlyukú gomb volt. A nyak alól három apró szarukő penge került elő.

A pengék nagysága 3—4 cm. A szarukőnek csak egyik oldaláról pat-

Fig. 11. kép.

tintottak pengéket, a többi érintetlen. Nagysága 6.5×7 cm. Vastagsága 2.8 cm. (XL. tábla 24.)

A kőbalta kaptafa formájú. Alsó része lapos, felsőrésze gömbölyű. Éle szabályos. 13 cm hosszú, 2.8 cm széles. Színe szürke, anyaga diabasfeleség. (XL. tábla 4.)

A gyöngyök, néhány hosszúkás, szegletes példánytól eltekintve hengeres formájúak. A gombok kerek síma felületűek; alsó oldaluk szögösen összehajló s ez a rész van átfúrva, minek következtében kétlyukúnak látszik. Valószínűleg valami szövetfélehez lehetett varrva s azzal helyezték a fejre. Úgy a gyöngyök, mint a gombok anyagán határozottan megállapítható, hogy valami vastagabb kagylóból készültek. (III. tábla 8, 9, 10.)

2. *sír.* Baloldalán fekvő női csontváz. Irányítása K.-Dk.-Ny.-Ény. Feje K.-Dk.-en volt. Arca Dny.-ra nézett. Zsugorítása annyira erős volt, hogy sarka a combcsont felső részét érte. A lábszárak teljesen párhuzamosak voltak. Jobb kezének ujjai az arcot érintették. A másik kéz valamivel hátrább volt. A hengeres csontok kivételével a többiek nagyon rossz állapotban voltak. A koponya is erősen mállott volt. Teljes hossza 145, zsugorítva 78 cm. Nyakán az előbbi sírban talált nyakékhez hasonló kagylógyöngyök. Mélysége 60 cm.

3. *sír.* Erősen bolygatott sír. Csak a koponyája volt eredeti helyén, amit az alatta lévő okker festékből lehetett megállapítani. A koponya állásából ítélve az első sír csontvázával azonos módon fekhett, jobb olda-

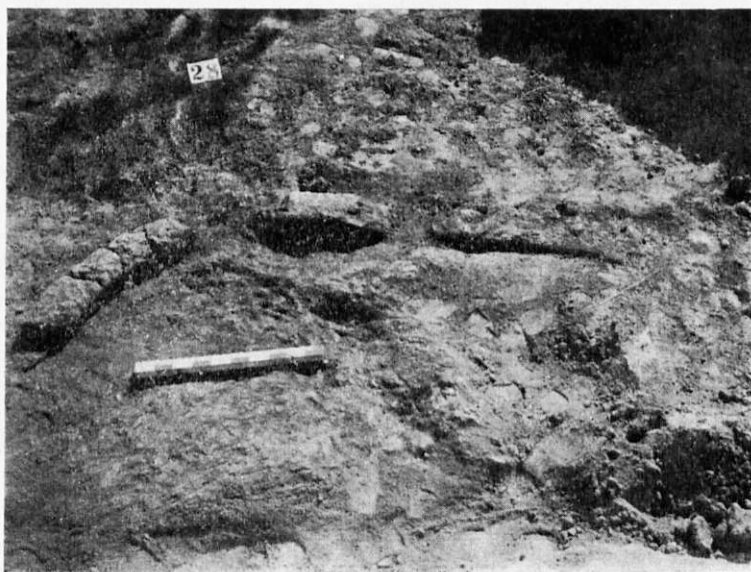

Fig. 12. kép.

lán Ny.-Ény.-D.-Dk. irányításban. Nyaka körül, szintén eredeti helyzetben találtuk meg a kisebb és nagyobb kagylógyöngyszemekből, hosszúkás szegletes darabokból és farkasfogakból álló nyakéket. A talán eredeti helyén lévő jobb kar alsó csuklóján kagylóból készült gyöngykarperec volt. A kissé lefelé fekvő arcon, de főleg a homlok és koponya első része táján rátapadt vörös festés nyomai látszottak. A koponya mellől 2·8 cm hosszú, 0·5 cm széles szarukő penge került elő. A sír bolygatása későbbi időből származik. Mélysége 45 cm.

4. *sír.* Pontosan az előbbi sír alatt feküdt 70 cm mélységben. Baloldalán nyugodott erősen zsugorított helvzetben. A csontváz hosszúságából következtetve nő lehetett. Teljes hossza 152, zsugorítva 80 cm. Irá-

nyítása K.-Ny. Feje K.-en volt; arca D.-re nézett. Feltűnő volt, hogy még karsontjai teljesen épek voltak, erősen zsugorított lábszárcsontjai, különösen a két alsó, darabokra törtek. Ennek a magyarázatát nem lehet a reá húzott föld súlyában megtalálni. Feltétlenül erőszakos összetöréssel van dolgunk. (14. kép.)

A zsugorítás kérdéséről írt dolgozatomban (Dolgozatok, III. 39. és 103. ll.) említettem volt, hogy a zsugorítást még a hullamerevség beállta előtt el kellett végezni. Ha ezt elmulasztották, már sokkal nagyobb erőszakot kellett alkalmazni. Talán ez alkalommal törhettek össze a csontok. Hillebrand Jenő dr. figyelmeztetett arra, hogy ilyen esetek a primitív emberek temetkezésénél is előfordulnak.

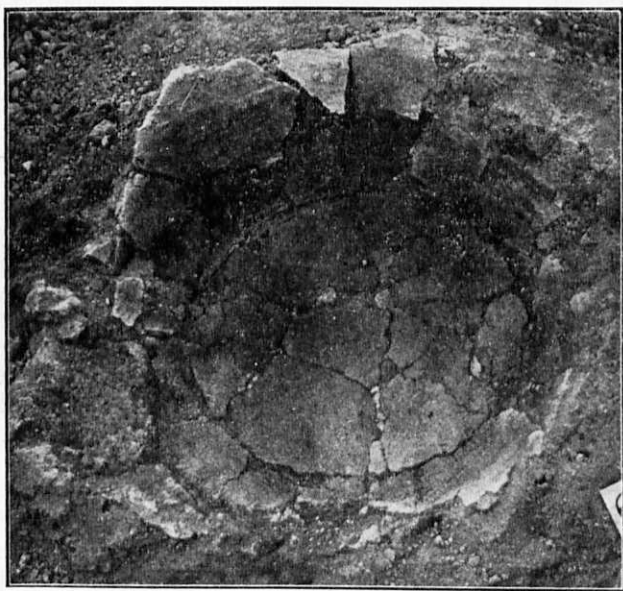

Fig. 13. kép.

A halott nyakán és jobb keze csuklóján itt is megtaláltuk a kagylóból készült gyöngyöket. A csuklóján lévő két sorral voltak elhelyezve. A nyakéket néhány farkasfog tarkította. A gyöngyök közt találtunk néhány olyan keményen összeálló darabot, amelyben még az eredeti, belből készült fonal is benne volt. Ezek a darabok sajátságosan záródtak. (III. tábla 7.) Az egymásután sorakozó gyöngyszemeket két, oldalával egymásmellé helyezett gyöngyszem zárta le s a gyöngysoron végighúzó fonal ezen a két gyöngyszemen úgy ment keresztül, hogy az összeérő szemeket szorosán összekötve, újra visszamehetett az egymásután sorakozó gyöngyszemek nyílásába. Úgy látszik tehát, hogy a gyöngysor két vége szaba-

don állott s csak összeakasztással zárult a nyak, vagy kéz köré. Ezek a gyöngyszemek felényi nagyságúak voltak, mint az eddig tárgyaltak.

A halott bal kezének mutató, középső és gyűrűs ujján a második újjpercet hármass csontgyűrű kapcsolta össze. (III. tábla 2.) A gyűrű olyan, mint amilyeneket Móra Ferenc a csókai Kremenýákon igen nagy számmal talált. (Dolgozatok I. 22. l.) A gyűrű kidolgozása nagyon finom.

Fig. 14. kép.

Móra megállapítása szerint (U. ott 24. l.) e gyűrűk újjgyűrűk gyanánt szolgáltak s bennök a fémgyűrűk elődeit kell látnunk. Ezt a megállapítását a mi leletünk is támogatja. Az a körülmény, hogy itt női sírban találtuk s még hozzá a bal kézen, valóban ellentmond annak, hogy ifjesztők lettek volna, amit itt is kizár ugyanaz a tény, amely a csókai leleteknél is megállapítható, hogy t. i. éppen úgy mint ott, itt se találjuk nyomát annak, hogy a kopáncsi ősemlék a nyilat használta volna. Hogy ezeket a gyűrűket a telepen készítették, annak bizonyítékát egy munkába vett csontdarab is igazolja, amelyet a telepen szórványos leletként megtaláltunk. Vörös festéket ebben a sírban is találtunk.

5. sír. Egy méter mélységben fekvő gyermek csontváz. Jobb oldalán feküdt D.-Dk.-Ny.-Ény.-i irányítással. Feje D.-Dk.-en volt; arca Ék.-re nézett. Szabályosan zsugorított helyzetben volt. Nyakán és jobb csuklóján kagylógyöngy, bal

felső karján a könyök felett tridachna kagylóból készült karperec volt. (III. tábla 5.)

6. sír. Teljesen össze-vissza dobált csontváz, amelyet a föld tulajdonosa bolygatott meg. Melléklete eredetileg sem volt.

7. sír. Annyira bolygatott, hogy egyetlen csontot sem találtunk eredeti helyén. Sem fekvését, sem irányítását nem lehetett megállapítani. Mellékletei sértetlenül megvoltak. A nem eredeti helyén lévő bal karon tridachna kagylóból készült karperec volt. (III. tábla 6.) A már ismerte-

tett gyöngyök és gombok ebből a sírból sem hiányoztak. Volt a szétszórt csontok közt egy kettős csontgyűrű is, amely azonban tört állapotban volt s a letört része teljesen szétmállott. (III. tábla 1.) Sajnos, eredeti helyzetét nem figyelhettük meg, de az a körülmény, hogy sírból került elő, kétségtelenné teszi, hogy újjgyűrűvel van dolgunk. Kidolgozása nagyon finom és sokkal vékonyabb, mint az előbbi sírban leírt gyűrűé. Faszén darabkák is voltak a sírban, de hogy ezek egyidejűleg kerültek-e a halott mellé, a bolygatás miatt nem tudtuk megállapítani. A bolygatás a tulajdonos bemondása szerint nem régen történt.

8. sír. 46 cm mélységben hiányos csontvázat találtunk, amelynek csak alsó teste volt meg, de az eredeti helyzetében feküdt. Méreteiből ítélve, férfi csontváz lehetett, amely jobb oldalán feküdt s minden valószínűség szerint az első sírban talált csontváz irányításával megegyező helyzetben volt eltemetve. A csontváz többi része hiányzott s mellékleteknek sem találtuk nyomát.

9. sír. Az egész telepnek és temetőnek legfontosabb sírja, mert mellékletei az edények időrendjébe rendkívül fontos bevilágítással szolgáltak. (15. kép.) A sírban jobb oldalán fekvő férfi csontvázat találtunk. Irányítása K.-Ny. Feje K.-en volt. Arca É.-ra nézett.

Hossza 176, zsugorítva 115 cm. 76 cm mélyen feküdt. A kibontáskor feltűnt, hogy bal kezefeje és a két lábfej hiányzott, pedig a háborgatásnak semmi nyomát nem találtuk. A levágás pontosan az ízületnek megfelelő volt. Ez a megfigyelés kiegészíti Hillebrand Jenőnek a pusztai svánházai rézkori temetőben lévő 5. és 10. sírokban szerzett tapasztalatait s mint-hogy a zsugorított temetkezésekről írt, fennebb hivatkozott tanulmányunkban a zsugorítás okát a hazajáró halottól való félelemben találtuk, min-

Fig. 15. kép.

den okunk megvan arra, hogy Hillebranddal egyetértve a megcsonkítást is erre az okra vezessük vissza.

A csontváz feje mögött két edényt és egy edénytöredéket találtunk, amelyek kétségtelenül egyidőben kerültek a sírba. A két edény feltétlenül sírmellékletnek tekintendő, a töredék azonban, minden valószínűség szerint, az elföldelés alkalmával véletlenül jutott közvetlen az edények mellé. A két edény és a töredék megmagyarázza azt, hogy a látszólag különböző korú edények, illetőleg cserepek, hogy kerülhettek a telep egyes rétegeiben is egymásmellé. Ha a sírban is együtt találtuk, kétségtelen, hogy egyidejűleg voltak használatban.

Az egyik edény pohár alakú. Enyhén kihajló peremén kisméretű benyomások díszítik. A perem alatt 1 cm-re egymással ellentett oldalon, de nem egészen szimmetrikusan elhelyezve, két felfüggesztésre szolgáló lyuk van, amelyeknek szélei kissé kidudorodnak. Az egyik lyuk alatt 17 mm sáv van, amelynek felső részét négy vízszintes vonal, alsó részét egy elnyúlt X formájú bemélyedés díszíti. Az X alsó szárközeit, a szárakkal párhuzamosan haladó, szögben összefutó vonal tölti ki. A másik lyuk alatti, valamivel szélesebb sáv felső részén, csak egy vízszintes vonal van s így az alatta lévő X is sokkal hosszabb. Az X alsó szárai közti rész üres. (XXX. tábla 5.)

A két sáv az edénykét két mezőre osztja, amelyeket két oldalt és felül négy keretszerűen elhelyezett párhuzamos határol. A mezőnek belső részét újabb két párhuzamos osztja két részre. Ez a terület pedig szabálytalanul elhelyezett vonalakkal és hosszúkás bemélyedésekkel van tagolva. A mintán épen úgy, mint a fennebb említett lyukakon meglátszik, hogy készítőjük nem is törekedett szimmetriára. Anyaga jól iszapolt, igen jól égett, vörösszínű, csak némelyik helyen vannak rajta feketés foltok. Szája 8·2, magassága 7·3, feneke 5·3 cm.

A másik edény minden díszítés nélküli, vékonyfalú, bomba formát utánozó alak. Sem bekarcolásnak, sem kidudorodásnak nincs nyoma rajta. Kis karimájú feneke van. Alsó része félgömbszerűen illeszkedik a hengeres felső részhez. Szája 11, magassága 8·7, kissé bemélyedő feneke 3 cm. Sárgás szürke színű, jól iszapolt, jól égett példány. (XX. tábla 8.)

Az egyidejűleg sírba került töredék igen finom iszapolású szürke színű cserép. A rajta lévő bütyök erősen kiemelkedik 12 mm széles és közepe bemélyed. E sír anyagára a telepen talált edények ismertetésénél mint az egyidejűség legfontosabb bizonyítékára még visszatérünk.

10. sír. 1·10 m mélyen fekvő, jobb oldalán nyugvó férfi csontváz. Irányítása K.-Ny. Feje K.-en volt, arca É.-ra nézett. Erősen zsugorítva volt. Térdei a könyökét érintették. Hossza 178, zsugorítva 114 cm. Melléklete nem volt.

11. sír. 1·10 m mélyen, baloldalán fekvő női csontváz. Irányítása K.-Dk.-Ny.-Ény. Feje K.-Dk.-en volt, arca D.-re nézett. Zsugorítása nagyon erős. Kezei az arc előtt voltak. Hossza 151, zsugorítva 110 cm. Bal-karján gyöngvsor.

12. sír. 1·10 m mélyen, jobb oldalt fekvő férfi csontváz. Irányítása K.-Ny. Feje K.-en, arca É.-on volt. Hossza 172, zsugorítva 103 cm. Meléklete nem volt. A sír in situ a vásárhelyi múzeumban van.

13. sír. 1·10 m mélyen, baloldalán fekvő női csontváz. Irányítása K.-Ny. Feje K.-en, arca D.-en volt. Erősen zsugorított. Kezei erősen felhajlított karokkal az arc előtt fekiidtek. Hossza 145, zsugorítva 94 cm. Meléklete nem volt, de a csontváz felett 10 cm-re a 9. sírban talált díszíetlen edényhez hasonló edény töredéke feküdt, amely kétségtelenül a temetés alkalmával került a sírba.

14. sír. 1·10 m mélyen baloldalán fekvő gyermekcsontváz. Irányítása K.-Ny. Feje K., arca D.-re nézett. A csontváz fenntartása nagyon

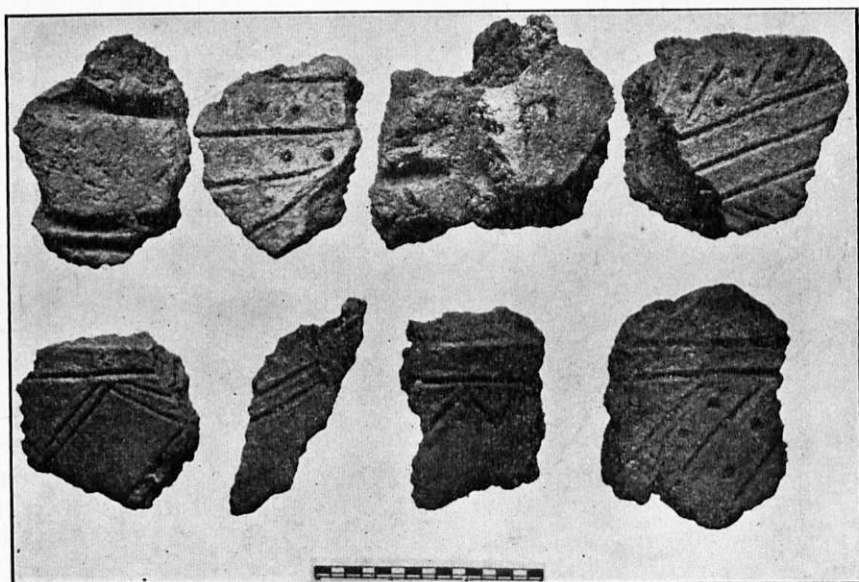

Fig. 16. kép.

rossz volt, úgy hogy csak a hiányosan meglévő csontokból lehetett a fenti adatokat is megállapítani. A sír nagyobb része fel is volt dűlva. A nyak táján, farkas fogakból és kagylógyöngyökből álló nyakdísz volt, amelyben az eddigiektől eltérően nagy lapos és hosszúkás szegletes formák is voltak. Ugyanitt az előbbi sírban talált edény anyagához hasonló két bütykös edény töredékét találtuk. A csontváznak az a része, amelyen ezt is találtuk, zavartalan helyzetben volt, tehát ez a töredék is egyidejűleg került a sírba.

15. sír. 1·55 m mélyen jobb oldalán nyugvó gyermekcsontváz. Irányítása D.-É. Feje D.-re volt, arca K.-re nézett. Zsugorítása szabályos volt.

Kezei erősen felhajlított karokkal, az arc előtt feküdtek. Melléklete nem volt.

Mint ebből is látható, a 15 sír közül 4 férfi, 2 (csontjai nagyságából következtetve) valószínűleg férfi, 4 nő, 3 gyermek, 2 pedig az erős bolygatás miatt meg nem állapítható felnőtt egyén volt. Az irányítás nem volt egyöntetű, de a férfiak és két (valószínűleg fiú) gyermek a jobb, a nők és a (valószínűleg) leánygyermek baloldalon fektetve nyugodott. Ez a megfigyelés is kiegészíti Hillebrand pusztaitvánházai rézkori sírjánál tett megfigyeléseit, amelyekkel, mint már láttuk, egyéb vonatkozásai is vannak.

Hogy ezeknek a síroknak volt-e összefüggésük a már előbb ismerte-

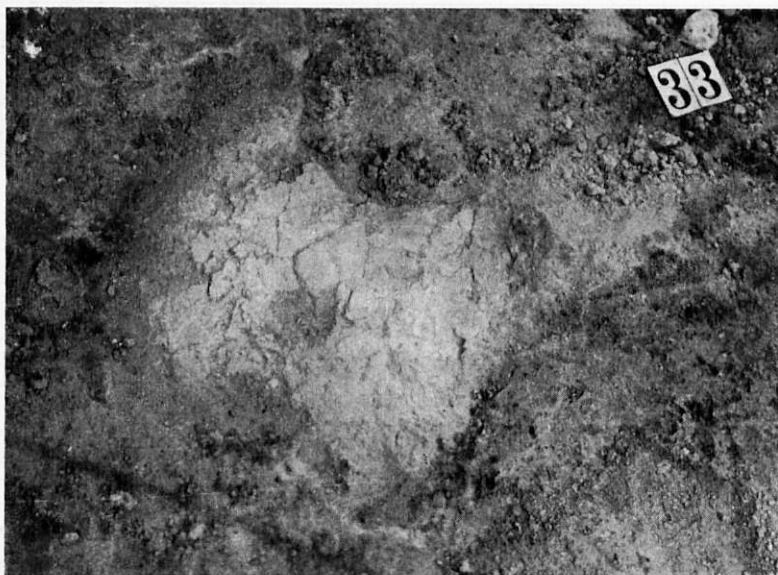

Fig. 17. kép.

tett négy sírral, amazoknak szegénysége s a közelében talált bronzkori edények miatt nem tudtuk megállapítani. A távolság a kettő közt alig több 50 lépésnél.

VII. A Kapocsi tanyában feltárt telep és temető után, mivel közvetlen közelben nem lehetett folytatni a munkát, a tanya különböző részeiben kerestük a folytatást, de három helyen is eredménytelenül. A dűlő út közelében és közvetlen az ér partján húzott kutató árkainkban cserép- és csonttöredékek voltak ugyan, de a szűzföldet 60 cm-re elérve, település nyomait sehol sem találtuk, dacára annak, hogy a felszínen égett agyag-rögök is nagyszámmal feküdtek.

A tanya hátamegett lévő legmagasabb ponton azonban sikerült a település nyomait megtalálni. Ez az újabb hely meghozta a kilencedik kunyhó romjait, amelyek két, eleitől fogva kísértő kérdésre is felvilágosítást adva, hozzá segítettek a kunyhó kérdésének megoldásához is. Az egyik kérdés a nagyméretű, díszített gabonatartó edényeket érintette, a másik a ház oromdíszét, amelyekkel a már fennebb is hivatkozott értekezésemben részletesen foglalkoztam s így ez alkalommal elegendőnek tartom, ha hivatkozom rá.

A kunyhó elhelyezkedése itt más volt, mint az eddigieknél. Amíg a hét első alatt vastag kulturréteg volt s ugyanezt, ha valamivel vékonyabban is, megtaláltuk a nyolcadiknál is, addig itt a kunyhót egyenesen a szűzföldre építették. Épen ez a megfigyelés juttatott arra a gondolatra, hogy az első települések ebben a nivóban történvén, a ledöngölt kulturrétegre történt települést fiatalabbnak tekintsük. Természetesen nem nagy időközre gondolunk, csak ugyanazon kulturán belüli időre. Ezt a leletek is bizonyítják.

A romok felett 30 cm vastag humuszcseréteg volt, amelyben feltűnően kevés volt a cseréptöredék.

A törmelékek vastagsága itt is 30 cm volt. A törmelék keleti oldaláról díszített tapasztöredékek kerültek elő, amelyeknek belső oldalán a nád és vessző lenyomatok is megvoltak. (16. kép.) Ez a lelet igazolta legjobban az első ház területén talált trapéz alakú díszítést, amely valóban a ház falának díszítésére szolgált.

A kunyhó területe $6 \times 4,8$ m volt. Padozatán a nyugati fal mellett egy díszes gabonatartó edényt találtunk. (20., 21. kép.) Ez előtt $2,22$ m-re $1,40 \times 1,15$ m átmérőjű többször tapasztott tűzhely volt (17. kép), amelynek alsó, eredeti alakja szabályos köralakú volt. A tűzhely északnyugati

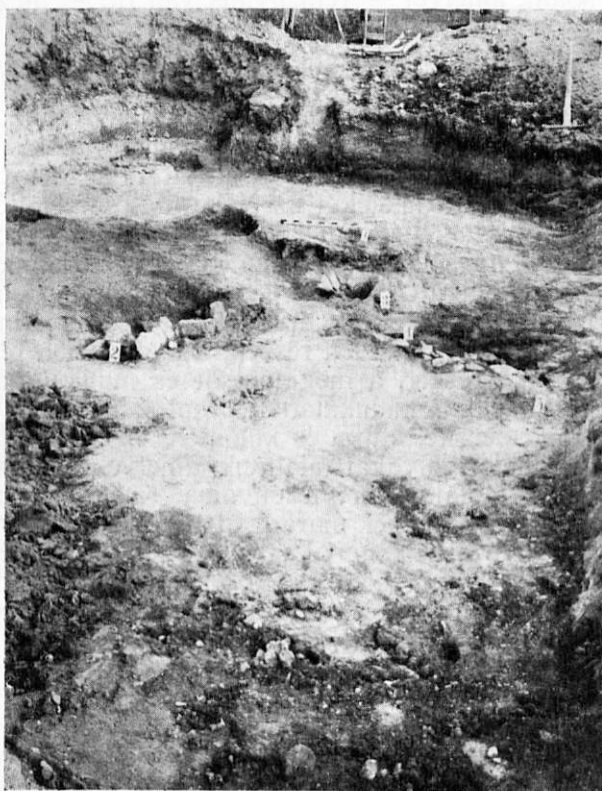

Fig. 18. kép.

oldalán nagyobb méretű edény- és táltöredékek heverték. (18. kép.) A bejárá közelében, a tűzhelytől 3 m távolságra gabonatartó edény töredékeit találtuk. Az alapon kívül a déli oldal mellett nagyobb hulladékgyödör volt, amelyben cseréptöredékek közt egy östulok koponyát találtunk. A szűzföld felett is ledöngölt sárgaföld volt 5—10 cm vastagságban.

Ezzel az árokkal be is kellett fejeznünk a területen végzett kutatásokat, amelyet — reményünk van rá, — még folytatni fogunk.

VIII. Az ásatások eredménye minden tekintetben kielégítő volt. A nagyfontosságú megfigyeléseken kívül, kerámiai, csont- és kőanyagban igen nagy változatosságot mutatott.

Minthogy már fennebb megállapítottuk, hogy — bár a telep egyes részein két település nyomai is kimutathatók — a települések, a 9. sír tanúsága szerint is ugyanabba a kultúrába tartoznak, nem tartjuk szükségesnek, hogy a leleteket az előkerülés sorrendjében, tehát a rétegek szerint ismertessük. Felment bennünket ez alól a mondottakon kívül az a körülmény, hogy épen úgy, mint a 9. sírban, minden egyes árokban, a különböző anyagú és kivitelű keramikus anyag mindenütt keverten fordult elő. Épen azért az egész anyagot a típusok szerint ismertettjük.

A telep minden részén, a legmélyebb résztől az eke által bolygatott legfelső részig, a megmunkált és munkálatlan csontoknak nagy tömege került elő. A munkálatlan csontok között a szarvas, őz, vaddisznó, östulok, kecske, kutya és különféle víziszárnnyasok csontjain kívül nagyméretű halcsigolyákat találtunk, amelyek bepillantást engednek a telep lakójának táplálkozási viszonyaiba. Kiegészíti ezt a kagylók és csigák tömege, amelyeknek maradványai közt megmunkált darabok nem fordulnak elő, kivéve a tengeri kagylóból készült ékszereket.

A megmunkált csontok közt (IV. tábla) lyukasztók, árák, tűk és símitók vannak, kétségtelennek látszik, hogy ezeknek az eszközöknek az edények díszítésénél is szerepük jutott. Azok a finom, bemélyedő vonalak, amelyeket az edény díszítőelemei közt megtaláltunk, csak igen finom kidolgozású eszközökkel készülhettek. Az eszközök közt igen sok a tört darab. Az ép példányok nagysága 6—16 cm közt változik. Néhány ép példányról megállapítható, hogy szárnyas állatnak bütykös csontjából (IV. tábla 29, 30.), néhány pedig kisebb kérődző csontjának bütykös részéből készült. (IV. tábla 15, 23, 25, 27.) Vannak olyanok is, amelyeken bevágások láthatók, aminek nem lehetett tisztán díszítés a rendeltetése (IV. tábla 10.), hanem bizonyára a felfüggesztő zsinór megerősítésére használták (IV. tábla 1, 9.). Néhány darab rendkívül gondosan van kidolgozva s a rajta látható fényes csiszolást, nem lehet kizárólag a használat okozta kopásnak tekinteni. (IV. tábla 17, 18.)

Az árák hegyének köszörülése rendkívül finom. Kövön vagy cserépdarabon ilyen finom csiszolást nem lehetett elérni. Feltétlenül lágyabb anyagot használtak erre a célra. Az anyag, a leletek tanúsága szerint csont volt. Igen nagy számmal kerültek elő ezek a fenőcsontok is, amelyek állati alsó lábszár csontból készültek. A folytonos használat ezeket a csontokat

(V. tábla 1—10.) teljesen elkoptatta; úgy hogy egyik-másik nemcsak teljesen elvékonyodott, hanem el is tört. A legutoljára használt daraboknak egyrészén csak egy oldalon, de legtöbbször mind a négy oldalon látszik a kopás s nem ritka az olyan darab sem, amelyiken a kopás egészen a velőcsatornáig hatolt. A hegyes csontok köszörülése folytán keletkezett karcolás nyomai egyik-másik darabon jól megfigyelhetők.

A csontok alakja és használás módja mindenben megegyezik a csókai Kremenýák (Szeged városi múzeum) és a tiszapolgári Csőszhalom (Bella—Hillebrand: Az őskor embere és kultúrája. 112. l.) ugyan e célt szolgáló alakjaival.

A megmunkált agancsok közt legtöbb figyelmet érdemelnek a szigonyok. Teljesen ép példány egy sem került elő, de a töredékek elég nagy számban voltak a Kovács-féle telep részen. A többi helyen nem találtuk. A szigony is végig kísérte a telep életét a szűzföldre történt településtől kezdve a lakások elpusztulásáig. Megtaláltuk a többszörös rétegezésű hamu legalsó rétegében épen úgy, mint a kunyhók törmelékei között.

E szigonyok töredékei kivétel nélkül mindkét oldalukon szakákkal vannak ellátva. (VI. tábla 1—7.) Ez a kettős elhelyezés egészen a csúcsig megvan. Kivételesen előfordul olyan is (VI. tábla 2.), amelynek a csúcsán csak egy szakája van. Ilyen szigonyok a csókai Kremenýákon is nagyszámmal kerültek elő; köztük néhány teljesen ép darab is volt. Ezek közt is fordultak elő egy szakával kezdődők, egyébként valamennyi két-szakájú volt. (Childe: The Danube in Prehistory. Fig. 17.)

Ezeknek a szigonyoknak kettős osztása van. A hosszabbik rész a tulajdonképeni szigony, amelynek egész hosszában a szakák párhuzamosan vannak elhelyezve. Némelyiknek kidolgozása meglepő szimmetria érzéket mutat. (VI. tábla 6.) Csúcsaik hegyesek.

A rövidebbik részt, a felső, hosszabbik résztől egy, a szakák szélességével egyező, bütyök választja el, amely után pár centiméteres nyúlvány jön a nyélhez erősítés céljából.

A szigonyok mindig egészen laposak s míg egyik oldaluk az agancs külső oldalának természetes rovátkoltságát mutatja, másik oldalukon az agancs belső, porózus szerkezete ismerhető fel. A töredékek hossza 9—18.5 cm közt változik. A legnagyobbnak teljes hosszúsága 20—22 cm lehetett.

Hogy ezeket a szigonyokat úgy halász- mint vadászeszközként használhatták, az kétségtelen. A halászatnak azonban egyéb eszközeit is ismerték.

A negyedik és a nyolcadik kunyhó törmelékei közt, egy csomóban a kiégetett és még kiégetetlen háló nehezekeknek egész tömegét találtuk. Alakjuk és nagyságuk különböző volt. Valamennyin megvolt a felfüggesztésre szolgáló átlukasztás. Nagyjából körte formájúak voltak. Alakjuk azzal a típusal egyezik, amelyeket a vásárhelyi tanyák közt halászkörte néven ismergetnek. A legnagyobb 10.5 cm alapú s 5 cm magas. (VI. tábla 8—12.) Ez a típus volt a leggyakoribb.

Voltak ezenkívül hengeres (VI. tábla 13.) és középen kidudorodó hen-

gerded formájúak is (VI. tábla 15.). Ezeknek hossza 9 cm volt. A hengeres formájúak közt találtunk egyet, amelyen meanderes díszítés volt. A paradicsomalakú nehezeket a telep lakói nem ismerték.

A nyolcadik kunyhó törmelékei mellett lévő nagy gödörből egy egészen sajátos formájú hálonehezék került elő: 14 cm hosszú, 9 cm széles, lapos alakú, amelynek belsejében 2—2,5 cm átmérőjű hengeres nyílás futott végig. Ehez hasonlót nem ismerünk az irodalomból. (VI. tábla 14.)

A nehezekkel együtt kell említenünk azt a néhány orsókarikát is, amely a kunyhók törmelékei között volt. (VII. tábla 5—7.) Alakjuk megszokott. Van köztük egy (VII. tábla 8.), amely tört cserépből készült, de mivel mélyebb helyről került elő és társaságában csak vele egykorú töredékek voltak, korához kétség nem fér. A fonás ismeretét az orsókarikák is bizonyítják.

A szövés ismeretéről azok az edényfenekek tanuskodnak (VII. tábla 9—12.), amelyeken a még égetetlen állapotban belemélyedt gyékényfonás nyomai az égetés után is megmaradtak.

A telep minden részén igen sok füles edénytöredék került elő. A fülek közt a sok bütyökfül mellett sok szalagfül is volt. A bütyökfülek egy része osztás nélküli kerek, vagy hosszúkásan elnyúlt szegletes formájú. (VIII. tábla.) A bütyök nagysága elég nagy változatosságot mutat: 1,5 cm-től 6,5 cm-ig váltakozik. Van közöttük sok, amelyik egészen belesimul az edény oldalába (VIII. tábla 6, 7, 9.), de vannak olyanok is, amelyek erősen kiemelkednek s felsőrészükhöz homorú bemélyedés van. (VIII. tábla 5, 11, 13.) Van néhány olyan is, amelynek felső korongját rövid kerek szár kancsolja az oldalhoz (VIII. 1, 8.). Mint a töredékekből megállapítható a fülek túlnyomó nagyrésze a szájpereemhez közel foglalt helyet az edényeken, de vannak olyanok is, amelyek az edény alsó részéhez tapadtak. (VIII. tábla 6.) Az ilyen fülekkel ellátott edények nagyjából nagyjából méretű, bombaformájú edény volt, de vannak olyanok is, amelyeknek magasra kiemelkedő, hengeres nyaka volt. (VIII. tábla 4.)

A bütyökfülek közt igen sok többszörös volt. 2—5 osztású hosszúkás fülek nemcsak a kisméretű edényeken, de a nagyon vastagfalú, öblös, nagyméretű edényeken is előfordultak. (IX. tábla 7.) A fülek nagysága természetesen az edény nagyságával arányban állott. Ezek a fülek kétféle sorjával is található az edények nyakán és öblösödő középső és alsó részén. A fülek kialakulásában ezeket a többszörös füleket átmenetnek kell tekintenünk a szalagfülek felé.

Ezt a megállapítást néhány nagyméretű, díszített, többszörös bütyökfülön kívül (XXXII. tábla 3, 4.), azok a szalagfülek is tanúsítják, amelyeknek pereme hasonlóan tagolt (X. tábla 2—9.). Ezek a fülek tökéletesen olyanok, mint a rendes szalagfülek, de felső részük egészen a bütyökfülek benyomását kelti.

Vannak köztük olyanok, amelyek már nem középen, hanem két oldalt kapták a díszítő bevágásokat (X. tábla 1.) s olyanok is, amelyek az egyosztású kerek fülek átfúrásából keletkeztek. (X. tábla 10—12.)

Az átfúrt kerek fülek közt figyelmet érdemel az a kúpos fülecske, amelyet egy nagy edény töredékén találtunk (*XI. tábla 2.*) s amelyen az átfúrás csak látszólagos s valószínűleg csak mint díszítő elem került az edényre. Vannak fülek, amelyeknek egyik vagy másik vége díszítés céljából megnyúlt. (*XI. tábla 8—9.*) Némelyiknek felsőrésze le van csapva (*XI. tábla 3.*) s ez a lecsapott felület bemélyedő ponttal és körrel van díszítve (*XI. tábla 1.*). Olyanok is vannak, amelyeknek felsőrésze szabályosan szegletesre van kiképezve. (*XI. tábla 10.*)

A fülek egyrésze ívelt (*XII. tábla 1—3.*), másrésze egyik oldalán hegyes, másikon ívelt (*XII. tábla 8, 12, 13.*), de olyanok is vannak, amelyek egészen szegletesek (*XII. tábla 4, 10, 17, 18.*). Vannak erős szegletben kiugrók (*XII. tábla 9, 14.*) s az erősen hegyesedő kúpos fülek sem tartoznak a ritkaságok közé. (*XII. tábla 5—7.*)

A töredékek közt igen sok lapos táltöredék fordult elő. Nem volt a telepnek egyetlen olyan része sem, ahol ilyen kisebb-nagyobb méretű tálat, vagy annak darabját ne találtuk volna. Ezeken a töredékeken az egyes (*XIII. tábla 2, 6, 10.*) és a többesosztású bütyökfülek éppen úgy előfordulnak (*XIII. tábla 4, 8, 9, 11, 12.*), mint a szalagfülek (*XIII. tábla 7.*). A szalagfűl is az edény szájával párhuzamosan foglal helyet s a bütyökfülek közt is ritkán találunk olyat, amely a peremre merőlegesen áll. (*XIII. tábla 1, 3.*)

A töredékekből rekonstruálható legnagyobb tál átmérője 52 cm, a legkisebbé 16 (*XVIII. tábla 4.*), de a gyerekjátékok közt egészen kis méretben is előfordul.

Teljesen összerakható töredéket csak a 8. és 9. kunyhó padozatán találtunk. A 8. kunyhóban talált két tál egészen vörösre égetett, finom iszapolású agyagból készült. Mindegyiknek négy bütyökfűle van. Díszítés nincs rajtuk. (*XIV. tábla 3, 4.*) A nagyobbik 43 cm átmérőjű, 6 cm magas, a kisebbik 36 cm átmérőjű, 6 cm magas.

A töredékekből megállapítható, hogy a tálak között több típus is előfordul. Vannak olyanok, amelyeknek a száj és fenék átmérője közt alig 1—2 cm különbség van, de vannak olyanok is, ahol ez a különbség 6—8 cm-t is kitesz. Ez a méretkülönbség természetesen a tálak profilját lényegesen megváltoztatja s hol magasabb, hol laposabb formát mutat.

A tálakon rendszerint semmi díszítés nincs. Vannak azonban olyanok, amelyeknek a füle a perem síkjából erősen kiemelkedik (*XIII. tábla 3.*) s a kiemelkedéstől kezdve az egész perem köröskörül bemélyedésekkel van díszítve. (*XIII. tábla 10, XVIII. tábla 4.*)

Az eddig ismertetett nagyméretű edényekhez tartozó vastagabb töredékeken kívül, az egész telepen mindenütt igen nagymennyiségben találtuk a feltűnően finom iszapolású, fényes feketére símított edénytöredékeket. Ezeknek az edényeknek technikája azt a látszatot keltette, mintha ezek későbbi korból származnának. Minthogy azonban a rajtuk díszítő elemként alkalmazott bütykök durvább edényeken is előfordulnak s mindenütt a többi anyaggal keverten feküdtek, — egyébként bolygatatlan

helyeken is, — semmi okunk sincs rá, hogy ne a többi anyaggal egykoriúaknak tartsuk őket.

Legtöbb kétséget támasztottak azok a finom kivitelű lyukasztott talpcső töredékek (*XV. tábla 14—16.*), amelyek szintén a többi anyaggal együtt kerültek elő. Ezek a talpcsövek a pusztai társulások edényeket juttatták eszünkbe s első gondolatunk az volt, hogy a kora rézkor emlékeinek tartsuk őket. A Tompa Ferenc által kiásott herpályi edények pontosan megállapított kronológiája azonban meggyőzőtt arról, hogy ezeket is neolitikusoknak kell tekintenünk.

A töredékek közt vannak magasabb tál darabjai (*XV. tábla 6.*), függőlegesen álló bütyökfüllel; bombaformájú, de profilált fenekű darabok (*XV. tábla 1, 4, 9, 17.*) kerek bütyökfüllel; gömbölyű alsórészű, nyakas darabok bütyökkel és a nyakon levő kicsi füllel (*XV. tábla 7. és 3.*;) pohár formájú töredék, alsó részén átfúrt kúpos fülekkel (*XV. tábla 10.*); profilált fenekű, befelé álló nyakas darabok bütyökfüllel (*XV. tábla 5.*) s nagyobb edényhez tartozó töredékek egymás mellett álló apró szalagfülekkel. (*XV. tábla 8, 11.*). Az egyik nagyobb és egyik kisebb méretű tál töredékét díszítése alapján későbbinek tartjuk. (*XV. tábla 2, 13.*)

A Kapocsi Sándor-féle tanyán felásott rész második árkában 30 cm mélységből igen sok ilyen finom anyagú töredék került elő. Az anyagból egy kétszájú edénynek felső részét sikerült összeállítani (*XVI. tábla 2.*). A töredék bütyök alatti behajló része lehetővé tette az edény kiegészítését. (*XVI. tábla 1.*) A kiegészítés alsó része a hasonló korú edények mintájára történt s bár mindenben igyekeztünk a pontos utánzásra, mégis ezt a munkát nem tekintjük véglegesnek. Újabb leletek még módosíthatják.

A töredék magassága, a legnagyobb kiöblösödésig, illetőleg a lefelé hajló bütyökig 17·5 cm (a kiegészített teljes magasság 37·5 cm). A legnagyobb hasasodás 25·5 cm. A szájak mérete $9\cdot3 \times 10\cdot5$, illetőleg $8\cdot7 \times 10$ cm. A két nyak a közbeeső osztórész fölött 5, illetőleg 6 cm magas. A két száj belső oldala egymástól 4 cm-re van. A két külső oldal közti távolság 22 cm. A két nyak merőlegesen emelkedik ki a felsőrészből, amelytől bemélyedő vonal választja el. Ezt a bemélyedő vonalat négy kicsi fül hidalja át. E fülek közzé esik, a legnagyobb hasasodáson lévő, hegyes, lefelé hajló bütyök. Valószínűleg minden két fül közé esett 1—1, összesen 4. A töredéken azonban csak egy van meg.

A két szájat egymástól elválasztó osztórésszel egy síkban két lapos, széles fül nyúlik ki, amelyeknek síma középső részét, két oldalról egy-egy hegyes kiugrás élénkíti.

Az edény alakja arra a csoportra utal, amelyet Márton Lajos ismertetett az *Archaeologiai Értesítő* XXIX. kötetének 154—158. lapjain. Az ott ismertetett szolnoki, tószegi és szekszárdi edényeken kívül a szegedi városi múzeum csókai anyagából, a gyerekjátékok közt, ismerünk hasonló formát. A mi darabunk ebbe a sorrendbe a csókai és tószegi példányok

közé illeszkedik be, bár méreteivel az összes ismert darabokat messze felülmúlja.

Vannak olyan edénytöredékek, amelyeken fül helyett egyszerű átlukasztás van. Egyik ilyen edény a töredék tanúsága szerint talpcsöves volt. (XVII. tábla 2. és XX. tábla 2.) Csak egy kiemelkedő átlukasztott részlet maradt meg belőle, de a töredéken látszik, hogy az ívelt oldalak mindenütt csúcsban végződtek. Valószínűleg négy ilyen átlukasztott csúcs volt rajta. Az ívelt rész magassága 8·5, a csúcsoké 10 cm; a talpcsőnél 4 cm-re keskenyül a tölcsérformájú edény.

Az átlukasztás a többi töredéknél is (XVII. tábla 3, 6.) az edény peremén van. Csak egy kivételt találtunk, ahol az átlukasztás minden valószínűség szerint már tört állapotban történt. (XVII. tábla 1.)

Van egy cserépformájú edénytöredék, amelynek fenekén áthatoló lyuk van. Ezt a lyukat azonban nem utólag fúrták, hanem még a kiégetés előtt került az edény fenekére. (XVII. tábla 13.)

Igen sok szűrőtöredéket találtunk, amelyeknek egyrésze profilált fenekű. Ezeknél a lyukak az edény alján voltak. Az oldalak mindig símák. (XVII. tábla 4, 5, 7, 8, 9, 12, 15—18.)

Olyan edény, amelyen a lyukak egész a peremig felhúzódtak, csak egy volt (XVII. tábla 11.), de ennek félgömb formája volt. A kilyukasztott töredékek közt csak egy tűzborító töredéket találtunk (XVII. tábla 14.).

Teljesen ép szűrőedényt egyet találtunk a nyolcadik kunyhó töredékei közt. Durva kiviteli, de igen jól égetett darab. Magassága 8, szája 11·7, feneké 7 cm. A fenék kissé domború s kilenc szabálytalanul elhelyezett lyuk van rajta.

Mint már fennebb is említettem, az egyosztású vagy osztatlan bütyökfülek részint a peremhez közel, részint az edények domborodó részén helyezkedtek el. Az elhelyezkedés rendszeren egy magasságban történt, de volt eset, amikor az egyik fül a peremhez közel, a másik a legnagyobb öblösödés felett foglalt helyet. Ilyen esetben rendszeren négy fül volt az edényen. A fülek között sokszor zezzugos vonal díszítette, mint azt még későbbben látni fogjuk. Két töredékünk (XVIII. tábla 1, 2.) a füleknek ezt a két magasságban való elhelyezkedését mutatja. Az egyik (1.) pereme bemélyedésekkel volt díszítve.

A lapos tálakon kívül, amelyekről fennebb már szóltunk, magasabb peremű, mélyebb tálakat is ismertek. Egyik ilyen tálnak féltöredéke maradt meg. Pereme alatt bütyökfül van. Magassága 9, szája 12·5, feneké 7 cm. Durva fekete cserép az anyaga. (XVIII. tábla 5.)

A tálak közt volt egy olyan igen finom kiviteli darab, amelynek függőlegesen álló pereme az őszentiváni bronzkori telepen talált tálak alakjával teljesen megegyezett. Vöröses sárga színű és igen jól iszapolt. Magassága 7·25, szája 15·5, felálló pereme 3, feneké 4·25 cm. Négy bütyök volt rajta. (XX. tábla 10.)

Feltűnően sok volt, a finom iszapolású, vékony, szürke színű edény töredéke, amelyek közt füles darabot egyáltalában nem találtunk. A na-

gyobb töredékek közül néhányat mutatunk be. (XVIII. tábla 6—8.) Egy ilyen egész edényt már a sírok anyagánál ismertettünk. (XX. tábla 8.)

Itt még kettőt mutatunk be (XX. tábla 3, 7.), amelyeknek formája az előbbihez képest fejlődést mutat. Míg az előbbi a bükki kultúra edényformáját teljesen megőrizte, természetesen annak művészi díszítése nélkül, addig ezek már más úton haladnak. Az előbbinek töredékeivel még a díszített edények közt is találkozni fogunk.

A kisebbik sötét szürke színű 8·3 cm magas, szája 8·5, öblösödése 9·5, feke 3·8 cm. Míg az előbbinek bemélyedő feke van, ezé már profilált. A nagyobbik szürkés sárga színű. Magassága 13, szája 8·3, öblösödése 11·8, feke 5 cm. Az előbbinél sokkal vékonyabb falai vannak.

Az első kunyhó mellett a 2., 3. pászta határán eredeti álló helyzetben két nagyméretű edényt találtunk. Felső része mindkettőnek meg volt rongálódva s a darabok is hiányoztak.

Az egyik (XIX. tábla 6.) 1—1·5 cm vastag anyagból készült. Jól iszapolt, igen jól égetett. Vöröses színű. Felső része fokozatosan keskenyedik a száj felé. Erősen kihasasodó középső részétől lefelé csonkaképpen megy össze. A nyakon négy füle van, de nem egy magasságban és nem szimmetrikus elhelyezkedésben. Valamennyi osztás nélküli bütyökfűl. Öblösödésén szintén négy hasonló fűl helyezkedik el. Magassága 60 (egy töredékben lévő peremes rész tanúsága szerint legfeljebb 70 cm lehetett), szája 33, öblösödése 52, feke 22 cm. Néhány cserépdarabon kívül egy lapos kővő volt benne.

A másik (XIX. tábla 4.) felső része sokkal töredékesebb. A forma az előbbire emlékeztet, de felső részén fülek nincsenek, vagy letörtek. Az alsó részen a fülek jóval a legnagyobb hasasodás alatt helyezkednek el egy magasságban. Anyaga 2·25 cm vastag, durván iszapolt, közepesen égett. Szürkés sárga színű. Csonkán 54 cm magas, öblösödése 44, feke 22·5 cm. Semmi sem volt benne.

Közelükben, a 3. pászta végén egy hasonló edény töredékét találtuk. Ennek anyaga az utóbbihoz hasonló vastagságú volt, de finomság és égetés tekintetében az előbbire hasonlít. Feltűnő, hogy míg az előbbi kettőn, a külső oldalon a kidolgozás nyomai egyáltalában nem látszanak, ennél a fenékkal párhuzamosan haladó rovátkolás elárulja a készítés nyomait. A rovátkák úgy haladnak rajta, mint a korongon készült edények belső oldalán. Természetesen korong nélkül készült. (XIX. tábla 2.)

Épen úgy, mint az első kunyhó mellett, a nyolcadik mellett is megtaláltuk a nagyméretű, gabonatarató edényt. (A kilencedik mellett is volt, de olyan rossz állapotban, hogy rekonstruálni nem lehetett.) Ez az edény valamennyit felülmúlta méreteivel. A cserép vastagsága 3—3·5 cm volt, ami könnyen érthető az egyébként is hatalmas méretek mellett. Külső része halvány vörösre égett, de a belső rész fekete maradt. Iszapolása, a vastagságot tekintve, feltűnően finom.

Az edénynek felfelé álló magas nyaka van, amelynek átmérője a szájátmérővel megegyezik. A nyak tövén többé-kevésbé szimmetrikus

elhelyezéssel négy fülforma díszítés van. Mind a négy kétosztású, erősen hegyesedő bütyök. A legnagyobb öblösödésnél négy szalagfűl volt (kettő hiányzik), amelynek elhelyezése a bütyökfülek mintájára a fenékkal és szájjal párhuzamos; úgy, hogy a fűl lyuka nem oldalt, hanem lefelé néz. Ezek a fülek a fentebb említett díszítő elemek közé esnek. (XIX. tábla 3.) Magassága 80, nyakmagassága 19, száj és nyak átmérője 39·5, legnagyobb öblösödés 63, fenék 45 cm.

A nyolcadik kunyhó padlóján talált töredékekből két nagy edényt lehetett félig-meddig rekonstruálni. Az egyik az eddigiektől teljesen eltérő forma. Nyaka nincs és a felső rész egészen a pohár formájú edények mintájára van alakítva. Legnagyobb öblösödése a széles szájhoz egészen közel van s a hosszúkás négyszög alakú bütyökfülek a legnagyobb öblösödésen helyezkednek el. Négy füle volt, amelyek a szájtól egyenlő távolságra voltak. (XIX. tábla 1.) Anyaga rendkívül durva iszapolású. Égetése jó, de az anyag nagyon mállékony. Színe vöröses. Magassága 66 cm. Többi mérete, dacára a rekonstrukciónak, pontosan nem állapítható meg.

A másik edény sem hasonlít a többihez. Az egész edény gömbformájú lehetett, de dacára annak, hogy a darabok, a fenék kivételével megvoltak, összeilleszteni nem lehetett. Az egyes darabok tipikus példáit mutatták az égés következtében deformálódott cserepeknek. Olyan nagy elhajlások voltak az egyes darabokon, amelyek az edény formáját teljesen megváltoztatták volna.

Az edények erősen kiemelkedő nyaka volt. A nyak azonban nem éles elhatárolással indult az alatta lévő gömbös részből, hanem enyhe íveléssel. A nyakon négy négyosztású bütyökfűl volt. Ezek közé esett a legnagyobb hasasodáson elhelyezkedő négy hasonló bütyökfűl. Iszapolása rendkívül finom. Égetése igen jó. Színe szürke. Méreteit megállapítani nem lehetett, de arányairól a kép felvilágosítást nyújt. (XIX. tábla 5.)

Ugyancsak ebből a kunyhóból került elő az a nagyobb méretű bombiformájú edény (XX. tábla 16.), amelynek anyaga a fennebb már ismertetett tál (XX. tábla 10.) anyagával egyezik. Igenfinom iszapolású, jól égett, sárgás szürke színű. Feneke kicsit lapított. Két háromosztású bütyökfűl és két kerek, tetején bemélyedő kisebb bütyök van rajta. Valamennyi egy magasságban. Magassága 16·2, szája 21·8, öblösödése 22·5, feneke 6·5 cm.

Ugyanitt találtuk azt a kisebb alakú, gondos kivitelű edényt (XX. tábla 12.), amelynek négy kétosztású bütyökfüle a legnagyobb öblösödésénél helyezkedett el. (Kettő letörött.) Az edénynek rövid, felfelé álló nyaka van és jól profilált feneke. Anyaga közepesen iszapolt, de egészen vörösre égett. Magassága 13·4, szája 14, öblösödése 16, feneke 7 cm.

Egy közepes nagyságú edény is került elő a kunyhó omladékai közül. A több töredékből rekonstruált edény egyes darabjai különböző színűek. Van olyan része, amely sötét vörös, olyan, amely élénk vörös és olyan, amely csaknem egészen fekete. Látszik, hogy töredékek tűz hatásának különböző mértékben voltak kitéve. Az edénynek úgy alsó, mint

felső része csonkakúpos formájú. Közvetlen a perem alatt négy kétosztású, a legnagyobb öblösödésen, a felsők közé eső részen, négy háromosztású bütyökfül van. Magassága 27, szája 24, öblösödése 27, fenéke 12·5 cm. (XX. tábla 17.)

A szórványos leletek közül két kisebb edény érdemel figyelmet. Az egyik (XX. tábla 5.) csak töredékesen maradt meg. Valószínűleg két szalagfüle volt, amelyek az egyenesen álló szájperem alól indultak és áthúzással illeszkedtek az oldalnak közvetlen a legnagyobb öblösödés feletti részéhez. Anyaga finoman iszapolt, jól égetett, szürke színű. Magassága 10·5 cm.

Ugyancsak a szórványos leletek közül való az a kétfülű edényke is (XX. tábla 6.), amelynek kivitele az előbbinél sokkal durvább és kevésbé gondos. Fülei — az előbbi mintájára — a felfelé álló szájperem alól indulnak. Az egész edénynek szabálytalan formája van. Magassága 11, szája 4·4, öblösödése 4·5, fenéke 4·7 cm.

Fedőt és fedő töredéket nagyon keveset találtunk a telepen. A nyolcadik kunyhó romjai közül egy rendkívül durva, igen rossz iszapolású, likacsos anyagból készült, fedő került elő, amelynek közepén kiemelkedő kúpos fogantyúja volt. (VII. tábla 2.) Vastagsága 2 cm. Átmérője 18 cm.

Volt egy kétfülű kisebb méretű fedő is (VII. tábla 1.), amelynek mindkét füle át volt fúrva. Vastagsága 0·80—1·00 cm. Átmérője 10 cm. Jól égetett, finom iszapolású anyagból készült.

A két töredék közül (VII. tábla 3, 4.) a bemélyedő vonalakkal díszített érdemel figyelmet. Egészen vékony, de gondosan kezelt anyagból készült.

Az eddig ismertetett anyag, majdnem kivétel nélkül, díszítés nélküli volt. Került ugyan néhány durvább darab, amelynek peremén tisztán díszítésül szolgáló bevágást találhattunk. De díszítésnek kell tekintenünk a bütyökfülek osztását és a szalagfülek szélein helyet foglaló bevágásokat is. Ezek a szájperemen lévő bevágások legtöbbször fent, a szájon vannak s néha nemcsak bevágásokból, hanem bemélyedő pontokból is állanak. (XXI. tábla 12, 14, 15.) Néha ugyanazokat a bemélyedéseket találjuk a szájperemen, mint a bütyökfüleken. (XXI. tábla 14.) Sokszor előfordul azonban, hogy a díszítés a peremnek oldalról is látható részére, vagy a kihajló szájperemre kerül. (XXI. tábla 10, 11, 13, 16—21.)

Már a bütyökfülek ismertetésénél említettem volt, hogy ha a bütykök úgy vannak elhelyezve, hogy az egyik az edény pereméhez közel, a másik a öblösödés közelében van, e két magasságban lévő bütyköket vonalakkal és bemélyedő díszítésekkel kötik össze. Ezek a díszítő elemek hol egyszerű körömbenyomásokból (XXI. tábla 6, 9.), hol megszakítás nélküli vonalakkal (XXI. tábla 5.), hol megszakított kettős vonalakkal (XXI. tábla 2.), hol két vonal közé helyezett egyes vagy kettős vonalakból állanak. (XXI. tábla 1, 4, 7, 8.) Ezek a díszítések végig kísérik a szalagdíszes kerámiát s leginkább bombaformájú edényeken jelennek meg (Stocky: La Bohème Préhistorique. IX. 1, X. 15. 22, XII. 11. Seger: Keramische

Stielarten der jüngeren Steinzeit Schlesien. 15. l. 48. ábra), de előfordulnak nagyobb méretű nyakas edényeken is (Schranil: Vorgeschichte Böhmens und Mährens XI. 4.). Ez a díszítési mód a tiszai kultúra finomabb kivitelű edényein is igen gyakran ismétlődik.

A durvább edényeknél, a két párhuzamos vonal közt elhelyezett bemélyedésen kívül (XXII. tábla 4.), a peremmel párhuzamosan, egy vagy két sorjában haladó (XXII. tábla 1, 2.), vagy a fül közepétől és két szélétől lefelé irányított (XXII. tábla 3.), vagy a peremen elhelyezett sorból lefelé menő (XXII. tábla 5.), vagy tervszerűtlenül össze-vissza elhelyezett bemélyedő pontokkal (XXII. tábla 8, 9.) is találkozunk. Ugyane fajta edényeknél a sűrűn egymásmellé helyezett, határozott irányban haladó vonalak is gyakoriak. (XXII. tábla 15—17.) Ezek a töredékek a tűzdelt szalagos díszítésre emlékeztetnek s valószínűleg annak első megjelenései e telepen. Hogy ez a párhuzamosokkal határolt, egymásután haladó vonalakkal szaggatott díszítésből (XXII. tábla 14.) fejlődött az aligha vonható két-ségbe.

De nem csak pontokkal, hanem bemélyedő, szabálytalanul elhelyezett, szélesebb vonalakkal is díszítették a durvább edények felületét. (XXII. tábla 7.)

Nagyon vastag edényeken a körülfutó, vastag, kiemelkedésbe nyomott, kör alakú díszítés is előfordul, de ezzel a díszítéssel a képen bemutatott két töredéken kívül (XXII. tábla

10, 11.) csak egy nyakas edénytöredéket találtunk. (19. kép.)

A nyakon körülfutó pontdíszekkel egyidejűleg a meander vonalakból fejlődött, ötletszerűen elhelyezett díszítést is alkalmazták. (XXII. tábla 12, 13.)

A telepet jellemző díszített töredékek túlnyomó része, a meander, meandroid és cikk-cakk vonalakkal van díszítve. (XXIII. tábla 1—12, 15, 16.) Ezek közt van néhány határozottan megállapítható talpcsöves (XXIII. tábla 1—3), néhány poháralakú (XXIII. tábla 5, 6, 10.) és egy szegletes edény (XXIII. tábla 15.) töredéke. A meanderek szélessége az egészen kes-

Fig. 19. kép.

kenytől a 3—4 cm. szélesig váltakozik. Ezeknek az edényeknek színe a húsvöröstől a sárgásszürkéig sok árnyalatot mutat.

Vannak töredékek, amelyek függőlegesen és vízszintesen vonalkázott, váltakozó négyszögekkel a sakktabla mintát juttatják eszünkbe. (XXIII. tábla 13. és 17.) Vannak apró négyszögekkel díszített darabok (XXIII. tábla 22. és 25.), amelyeknél a négyszög területe üres maradt; de vannak olyanok is, amelyeknél a kisebb négyszögek egész sora helyezkedik el a négyszögeken belül, (XXIII. tábla 23, 24, 27.) vagy párhuzamos vonalak (XXIII. tábla 18.), esetleg fül tölti ki a szabadon maradó területet. (XXIII. tábla 26.) Az egyik, ötletszerűen vezetett vonalakkal díszített fekete töredék, (XXIII. tábla 20.) széles szájú táltöredéke lehetett, míg másik kettő (XXIII. tábla 24, 26.) egyenes peremű, alacsony szélű tál töredéke volt. Az egyik négyszögekkel díszített töredék, négyszögletű edény talpa volt. (XXIII. tábla 25., az ábra megfordítva nézendő.) A négyszögeken kívül vonalkázott háromszögek is előfordulnak (XXIII. tábla 19.) a díszítő elemek közt.

Az egyik táblán (XXIV.) azokat a töredékeket mutatjuk be, amelyeknek szaggatott vonalakból összerakott, két párhuzamos közé elhelyezett díszítései, valamint a párhuzamosok közé helyezett pontsorai, a tordosi edények díszítő elemeire a legjobban emlékeztetnek. Ezeknek a mintáknak elemei azonban, melyeket úgy Hubert Schmidt értekezésében (Z. f. E. 1895. 125—135: Siebenbürgische und Bosnische Funde. 4—8., 13., 14. ábra), mint Roska könyvében (Az ősrégészet kézikönyve II. köt. 407., 409., 411. ll.) megtalálunk, már a bükkői kultúra emlékei között is előfordulnak. Ezek a töredékek, néhány kivételével (XXIV. tábla 20, 24—26, 29.), pohár alakú edények darabjai.

Ugyancsak a bükkői kultúra elemeiből alakultak a bemélyedő pontokkal, kettős vagy többes koncentrikus körökkel díszített töredékek elemei is, amelyek az említett motívumokon kívül a fennebb már ismertetett vonalvezetést is egyesítették egy-egy edényen. A bemélyedő körök is megtalálhatók úgy a tordosi, mint a bükkői edényeken. (XXV. tábla 1—38.)

Az eddig felsorolt díszítő elemeket — valóságos mintatáblaként összesítve láthatjuk egy töredékesen megmaradt pohárformájú edényen (XX. tábla 13.), amelynek díszítése feltűnő gonddal készült.

Sokkal kevesebb elemet használt fel a másik két edény (XX. tábla 14. és 15.) készítője, aki ugyanolyan méretű és formájú edényén a legegyszerűbb vonalvezetéssel oldotta meg feladatát. Ezekhez az edényekhez tartoznak azok a töredékek, amelyeket egyik táblánkon (XXVI. tábla 2, 6, 8, 9, 11—16, 18—25, 27.) bemutatunk. Egyik edényünk élénk vörös, a másik sárgás szürke színű. Sokkal több elemmel találkozunk ugyane tábla többi töredékénél, amelyek közt az egyik (XXVI. tábla 17.) egyszerűségével is hat s a sok geometrikus elem közt a naturális ábrázolást legalább is eszünkbe juttatja.

A pohár formájú edényeken, a perem közelében átfúrt kerek bütyök van, amely néha egészen síma (XXVI. tábla 7, XXVII. tábla 18, 21, 25, 26,

27, 28.), de igen sokszor bevágásokkal van díszítve. (XXVII. tábla 2, 6, 24.) Néha szegletesen (XXVII. tábla 3.) és átfúrás nélkül is (XXVII. tábla 4, 10.) előfordul. Eredetét az átfúrás nélküli bütyökben kell keresnünk. (XXVII. tábla 1.) Ilyeneknek kell tekintenünk azokat a finom kivitelű töredékeken lévő darabokat is, amelyek hol szegletes, hol ovális alakban fordulnak elő. (XXVII. tábla 2, 5, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 20.)

A talpcsöves töredékeknek a talpcsővel érintkező részén hosszúkas kiemelkedések helyezkednek el, amelyek hosszirányban ketté vannak osztva s keresztirányban többszörösen rovátkoltak. (XXVII. tábla 7, 8.)

Ezek a fogantyúnak tekinthető kidudorodásokon kívül, vannak az edényeken, teljesen indokolatlan helyen, hol az oldalon, hol a fenék közelében, hol a minták közt kisebb-nagyobb kidudorodások (XXV. tábla 1, 26, XXVII. tábla 29—32), amelyek szintén csak díszítésül szolgálhattak. Ezek a bütykök a kronológia szempontjából érdemelnek nagyobb figyelmet.

Két bombaformájú edénytöredéket kell még bemutatni ebben a csoportban (XXVII. tábla 22, 23.), amelyek közül az egyiket átfúrt, a másikon átfúrás nélküli bütyök van. Díszítő motívumai már erős hanyatlást mutatnak.

Az a dekadencia, amelyet Tompa Ferenc a bükki kultúrával szemben a tiszai kultúrában megállapított (Die Bandkeramik in Ungarn 40. l.), nemcsak az előző kultúrával szemben, hanem magában e kultúrában is megállapítható. Az előző kultúrával szemben a motívumok és azok alkalmazásának szegénységében tűnik szembe, de legalább a szebb kivitelre, a gondos kidolgozásra fordít figyelmet. De a dekadencia azoknál a daraboknál tűnik igazán fel, ahol nemcsak a művészi készség, de a kivitelhez szükséges közügyesség is hiányzik. Tipikus példáit látjuk ennek azokon a töredékeken, amelyeknek anyaga rendkívül durvává válik, vonal vezetése bizonytalan s az alkotni vágyás legfeljebb a rosszul sikerült díszítő motívumoknak ízléstelen zsúfolásában nyilvánul meg. (XXVIII. tábla.) Az edényforma ugyan itt is megmaradt, de a kivitel alacsonyabb kultúrájú ember kezére vall.

Természetes, hogy ez a hanyatlás nemcsak a töredékeken, hanem az egész darabokon is meglátszik. Ezeknél nemcsak a díszítések durvasága, de az edényforma tökéletlensége is szembetűnő. Elég e tekintetben arra a két példára hivatkozni, amelyekből az egyiket már a sírok anyagánál ismertettük (XXX. tábla 5.) s a közvetlen mellette lévőre (U. ott 4.), amely anyag és kidolgozás tekintetében semmi szín alatt nem a kezdetlegesség, hanem a hanyatlás bélyegét viseli magán. (Magassága 8·75, szája 8·75, fenéke 9·75 cm.)

Az ismertett, bemélyedő vonalakkal díszített poháralakú edényeken és a lapos tálakon kívül, telepünket a talpcsöves edények igen gyakori előfordulása jellemzi. A kisebb-nagyobb méretű talpcsöves edénytöredékeknek egész tömege került elő a telep minden részéből a legfelső szinttől a legalsóig. Köztük úgy díszített, mint díszítetlen példányok vannak.

Alakjuk — a lényeges vonások megtartása mellett — rendkívül különböző.

A díszítetlen példányok közül kettőt mutatunk be. Az egyiknek felső része hiányzik. (XX. tábla 9.) Közepes iszapolású, gyengén égett anyag. 3·5 cm magas talpa van. Az alsó része fordított csonkakúpos s ehhez illeszkedik a szintén csonkakúpos felső rész. A két csonkakúpos rész összeilleszkedésénél lévő legnagyobb öblösödésen négy erősen kiugró bütyök helyezkedett el, valószínűleg szimmetrikusan. Két bütyök azonban hiányzik az edényről (a hozzátartozó darabbal együtt). Felső része is hiányos s így nem lehet megállapítani, hogy simán végződött-e, vagy kiemelkedő nyaka volt? Legnagyobb öblösödése 12·5, talpcsövének átmérője 6·5 cm.

A másik alacsonyabb forma. Talpcsöve harmónikusabban illeszkedik a csonkakúpos alsórészhez. Felsőrésze majdnem merőlegesen, csak kissé befelé hajolva tör felfelé. Kiképzése inkább a tálak formájára emlékeztet. Legnagyobb öblösödésén négy függőlegesen álló bütyökfül helyezkedik el. Anyaga igen finom iszapolású, nagyon jól égett, vörös színű. Magassága 12, szája 13·5, öblösödése 14, fenéke 6·5 cm. (XXIX. tábla 1.)

A díszített töredékek közt, a már fennebb ismertetett darabokon kívül (XXIII. tábla 1—3.) egy igen finom, nagyobb méretű felsőrész töredék (XXIX. tábla 3.) és egy alsórész töredék érdemel említést. (XX. tábla 1.) Az utóbbiról csak annyit lehet megállapítani, hogy bemélyedő vonalakal van díszítve s hogy alsó részének kezdetén bütyök díszítés is volt rajta.

Az utóbbin, a vonaldíszes edényekről már ismert díszítő elemeken kívül, más elemet is találunk. Szokatlan a talpcsöves edényeknél a perem átlukasztása, amit ennél az edénynél megtalálunk. Szokatlan az is, hogy a fennebbi edényeknél ismertetett hosszúra nyúlt, többszörös rovátkolású kiugrás (fogantyú) helyét, itt az edény felső és alsó részén, valószínűleg szimmetrikus elhelyezésben, apró bemélyedő pontokkal tagolt kiugrás díszíti. Az anyag igen finom, vékony, sárgászöld színű. (A zöldes színt valószínűleg a talajtól kapta.)

Az edény alján elhelyezett bütyökdísz más példányokon is megtaláljuk. (XXIX. tábla 2, ill. XX. tábla 11.) Itt azonban az elhelyezése teljesen tervszerűen beleillik a díszítés kompozíciójába. A töredékesen megmaradt részről megállapítható, hogy az edény oldala meanderekkel díszített mezőkre volt felosztva; a mezőket két-két párhuzamos vonallal határolt rész tagolta, amelynek felületét cikk-cakkos vonalak közé elhelyezett rövid párhuzamos vonalak díszítették. Ennek a résznek legalján bemélyedő vonalakkal határolt négyszögben helyezkedett el a bütyök. Az edény finom kidolgozású. 2·5 cm magas talpcsöve valósággal beleolvad a rövid alsórészbe, amelyhez befeléhaladó falú felsőrész csatlakozik. A bütyök közvetlen a két rész érintkezési pontján van. Magassága 12, szája 13, öblösödése 13·8, fenéke 7·3 cm.

A talpcső egészen kisméretű edényeknél is előfordul. (XX. tábla 4.) A kép rekonstrukcióban mutatja be az edénykét. Az eredeti hajlás formá-

kat a kép jobb oldala mutatja. A finom kivitelű edényke rendkívül finom vonalakkal van díszítve s elűt valamennyi eddig ismertetettől.

Az edényke pereme alatt lévő csík, egymásmellé sorakozó pontsorrall van díszítve. Ez alatt egy körbefutó bemélyedő vonal halad, amelyről függőleges vonalak indulnak lefelé; ezek a vonalak az edény felső részének felületét kisebb-nagyobb négyszögekre tagolják. A nagyobb négyszögek cikk-cakk vonalakkal, a kisebbek két soros, függőleges irányba haladó pontsorrall vannak díszítve. A felső rész alsó peremét körbefutó pontsor díszíti. Ez a pontsor a talpcsővel való érintkezési pont felett s a talpcső felső részén is megismétlődik. A három pontsor közt egy szélesebb és egy keskenyebb üres sáv húzódik. A legalsó pontsorról lefele, a talp alsó részén hol egészen a szélen, hol valamivel magasabban, de egymással mindig érintkezve három-három függőleges, párhuzamos vonalka díszíti. Magassága 6, szája 9·6, feneke 5·8 cm.

A díszített töredék közt több olyan darabot találtunk, amelyen koncentrikus körök középpontjában kissé kiemelkedő bütyök volt elhelyezve. (XXV. tábla 6.) A nyolcadik kunyhóban talált, egyik talpcsőves edényen ezt a díszítést is megtaláltuk. (XXIX. tábla 4.) Az edénynek szélesedő talpcsőve van, csonkakúpos formájának felső része enyhén hajló vonalakkal illeszkedik az edény fordított csonkakúpos alsó részéhez. A legnagyobb öblösödésen, szabályosan elosztva, öt bütyök helyezkedik el, amely körül három koncentrikus kör fut. Az ugyancsak csonkakúpos felső rész függőlegesen haladó rövid peremmel zárul. A perem alatt két párhuzamos közé zárt rész függőleges vonalakkal négy kisebb és négy nagyobb négyszögre oszlik. A négy nagyobb három-három pár párhuzamos vonallal van kitöltve. A négy kisebb közül kettő üres, kettőben pedig, szimmetrikus elhelyezkedésben, egy-egy háromosztású vízszintes irányú, átfúrt bütyökhöz van. Az edény finom iszapolású, jól égett, téglavörös színű. Magassága 14, szája 10, öblösödése 13, feneke 6 cm.

Ugyancsak innen került elő egy kezdetlegesebb kivitelű talpas edény, amelyet formája és kezdetlegessége miatt a talpcsőves edények előfutárjának kell tekintenünk. (XXIX. tábla 5.)

Az edénynek vastag talpa van, de ennek csőszerű kiképzése nincs. Alakja teljesen szabálytalan. Felsőrésze is különbözik az eddig ismertetett talpcsőves edényekétől. Talp nélkül a bombaformájú edényekre emlékeztet s még bütykös díszítési módja is megegyezik azokéval. A perem alatt többé-kevésbé szimmetrikusan elhelyezve négy bütyök van, amelyek alatt négy bemélyedő párhuzamos látható. Az edény legnagyobb öblösödésén e fenti négy bütyök közelinek megfelelően négy díszítés nélküli bütyök található. Az edény anyaga gyenge iszapolású, jól égett, vörös sárga színű. Magassága 13·5, szája 9·5, öblösödése 13·5, feneke 6·5 cm.

Bombaformájú edénytöredék igen sok volt a telepen, de teljes edényt, amelyik díszítve is lett volna, csak egyet találtunk. Az edény alakja csak annyiban tér el a rendes bombaformától, amennyiben alsó részén profilált feneket találtunk. (XXX. tábla 6.) Díszítése a perem alól indul ki. Itt két

párhuzamos fut körül, amelyeknek közét párosával haladó párhuzmosok töltik ki. Az átfúrt bütykű fogantyúk ebben a szalagban helyezkednek el. Ez a díszítés ismétlődik a fenék kiindulása előtti alsórészen is s ezen is bütykök vannak, de átfúrás nélkül. Jól iszapolt, jól égett, vöröses színű. Magassága 8, szája 8,5, öblösödése 9, feneke 4 cm.

Volt már szó azokról a nagyméretű, rossz anyagból készült töredékekről, amelyek az egész telepet jellemzik. Ezek a töredékek kivétel nélkül minden ház romjai alól előkerültek. Erősen megzavarta azonban a megfigyelést az, hogy a töredékek meglehetősen szétszórtan feküdtek s a köztük lévő összefüggést nem lehetett megállapítani. A díszített töredékek közt néhány jellegzetes fület (XXXII. tábla 3, 4.) és fület helyettesítő, stilizált díszítésű fogantyút (XXXV. tábla 7, 8, 9.) is találtunk, sőt voltak olyan töredékdarabok is, amelyen az emberi arc ábrázolását kellett felismerni. (XXXV. tábla 6.)

A fülek különböző méretűek, de valamennyi bütyökfül. Egyrészüik nincs díszítve. A díszített formákon cikk-cakkos vonalvezetésű motívumok vannak, amelyek itt-ott szabálytalan négyszögbe mennek át. A bemutatott (XXXII. tábla 3, 4.) fülek közül a kisebbik 8 cm hosszú, 6 cm magas. Tipikusan illeszkedik bele ez a telepen talált többszörös bütyökfülek csoportjába. A második 14 cm hosszú, 12 cm magas. A középső bütyök alatt át van fúrva. Egyike a legjobb példának, amelyek a karika, illetőleg szalagfülek keletkezését mutatják. Hogy ezek a fülek a bütyökfülekből keletkeztek a telepen talált sok olyan karikafül igazolja, amelyek a bütyökfülek osztását díszítőelemként megtartották. A bemutatott füleknek csak a felső része van díszítve, az alsó, tehát nem látszó rész, teljesen síma.

Figyelmet érdemel az a szintén csak felső részen díszített 7 cm. széles 10,5 cm hosszú fogantyú, amelynek kiugró része ember arcot ábrázol. Töven cikk-cakkba menő vonalak vannak, amelyeknek érintkezésében bemélyedő pont foglal helyet. (XXXV. tábla 6.) A fogantyúk közé sorolandó az a darab is, amely bemélyített vonalak közül emelkedik ki. A kiemelkedés 12 cm hosszú, 2 cm széles kerek száron, 4,5 cm magas, 5 cm széles virágot (?) ábrázol. Valószínű, hogy ez a díszítés szimmetrikus volt, amit egyrészt a képen is látható törés, másrészt az a körülmény is igazol, hogy a töredék közelében egy ellenkező irányba hajló hasonló díszítést találunk. Bár az összetartozás kétségtelennek látszik, összeillesztésük lehetetlen volt. (XXXV. tábla 8, 9.)

Az emberi arcábrázolás csak töredékesen maradt meg, de a két szem, orr és száj ábrázolása, így is jól megfigyelhető. E darab azért is figyelmet érdemel, mert az egész cserép vörös festékekkel van bevonva, a bemélyedő részek pedig fehérre vannak festve. Ez az utóbbi megfigyelés azért fontos, mert határozottan megállapítható, hogy nem mészbetéttel, hanem csak festéssel van dolgunk. A töredék nagysága 10×11 cm. Bár rendeltetése, már az edény elképzelhető nagysága miatt is, mint lejjebb látni fogjuk, egészen más volt, az arc urnáknak korai előfutárját látjuk benne. (XXXV. tábla 5.)

Tompa Ferenc megállapítása szerint, a bükki kulturából kifejlődött tiszai kulturát a szalagdísz mellett a bemélyedő pontok és a kiemelkedő bütykök jellemzik. A kisméretű, finom edényeken telepünkön is megtaláljuk. Igen érdekesen egészíti ki ezt a megfigyelést a nagy edények díszítése is. Úgy a bütykök (XXXII. tábla 2.), mint a pont díszítések előfordulnak (XXXII. tábla 1.) ezeken az edényeken is. A bütykök elhelyezése azonban egészen ötletszerűnek látszik s a többi díszítő motívummal nincs szerves kapcsolatban. A bemélyedő pontok azonban tervszerűen csatlakoznak a bemélyedő vonaldíszek mellé.

A pontokkal díszített töredék valószínűleg ugyanannak az edénynek a darabja, amelyhez a fennebb leírt emberi arc rajza is tartozik. Bizonyítja ezt egyrészt az a körülmény, hogy ugyanabból a hulladékgyűjtőből került elő, másrészt pedig a piros és fehér festés, amelynek alkalmazása az előbbivel azonos.

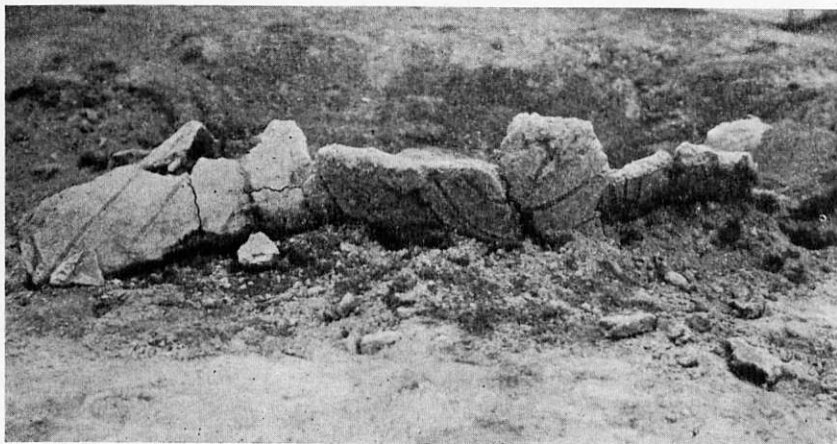

Fig. 20. kép.

A töredék mellett az egyik lakás törmelékei közt összefüggő darabokat is találtunk, amelyek egyik nagyméretű edény fenekét s alsórészét mintegy húsz centiméter magasságban megőrizték. Ennek a töredéknek fenéktármérője 52 cm volt. (13. kép.) Darabjait ugyan nem tudtuk teljesen kiegészíteni, de mégis ez a töredék volt az első támpont arra, hogy a hengeres hajlású töredékek valóban nagyméretű edények darabjai. Feltűnő volt ezen a darabon, hogy a díszítő elemek nem sűrűn vezetett zezgugos vonalú szalagok, hanem egymástól távolfekvő egyenes vonalak, amelyeknek vonalvezetésében semmiféle szabályosságot nem lehet találni.

Az utolsó lakás felbontása teljes világosságot hozott e töredékek hovatartozása tekintetében. A tűzhely közelében eredeti helyzetében, nagyobb összefüggő darabokban megtaláltuk az edényt, amelynek fekvés-

ben megmért magassága egy méter volt. (20. kép.) Mint a képen is látható, az edénynek egyik oldala a fennebb is említett módon, szabálytalanul vezetett egyes vonalakkal és bemélyedő pontokkal van díszítve. Ezek a vonalak már az edény szájánál elkezdődnek s egész a fenéig tartanak. Egyik kisebb részén (21. kép) azonban szalagdíszek is vannak. A rekonstruálás alkalmával csak az edény nvaki részét sikerült összeilleszteni, amelynek magassága 40, szájátmérője 33 cm. (XXXI. tábla felső kép.)

Az edény első része, a szájától a nyakig, három kisebb, felső és három nagyobb, alsó mezőre van felosztva. A három alsót és a két szélső felsőt szalagdíszes ornamentika tölti ki. Az alsó középső mezőnek szalaghatároló mélyedésében fehér festés nyomai látszanak. A bemélyedések szélessége és alakja ebben az esetben is inkább festés, mint inkrustáció

Fig. 21. kép.

mellett szól. A felső középső részt, a szögesen összehajló vonalak mellett, pontok töltik ki, amelyeknek jelentőségéről már fennebb szólottunk.

A hat mező szélessége 48, magassága 33 cm. Két oldalán egy-egy bemélyedő vonal határolja, alól három párhuzamos vonal. Az alsó három vonal után egyes vonalvezetésű díszítések következnek, amelyek közt a pont ismét szerepet játszik, mint azt fennebb már láttuk.

Az oldalakhoz 8—8 cm-es üres sáv csatlakozik, amelyen minden díszítés nélküli, háromszoros tagolású, bütyökfülek sorakoznak, függőleges elhelyezkedéssel. A fülek nem állnak merőlegesen az edény oldalára, hanem kissé hátrafelé hajolnak. A sáv után következő 50 cm széles mező alsó szélének közepéből hegyesszögben indul két vonal, amelyek egész

az edény pereméig húzódnak. Ez a szögcsár az edény pereméig még kétszer megismétlődik. A központtól a szélekig terjedő részt, a fennebb említett vonalakkal párhuzamosan haladó vonalak töltik ki, amelyek mindenkor az alsó vonalról indulnak. A még rekonstruálatlan részen a vonalak az első oldal módjára helyezkednek el.

Az edény nagy mérete (1 m magas, 50 cm fenekű) már magában is elég volna arra, hogy egy földművelő kulturában élő népnél, rendeltetését megállapítsuk. Gabonatarató edénynek tartjuk, amit az is bizonyít, hogy az egyik töredék cserepeire tapadva égett búzát találtunk. A telepen több nagyméretű edény is előfordult, amelyeknek ugyanaz a rendeltetésük volt. Ezek azonban nem voltak díszítve. A díszítés azonban nem mond ellent, mert az Alföldön a síma gabonatarató ládák mellett ma is megtaláljuk a díszes faragásúakat is. Hogy egy ilyen nagyméretű edényt díszítettek s azt a lakásba beállítva, annak díszítésére is felhasználták, annál az embernél, aki háza falait is ékesítette, valóban nem csodálhatjuk.

A durva anyagból készült díszített edények és töredékek közt legtöbb figyelmet érdemel az az ismeretlen rendeltetésű darab, amelynek rekonstrukcióját bemutatjuk. (*XXXI. tábla alsó kép.*)

Az edény egy alsó, teljesen kerek talpcsőből áll, amelyet utólagosan tapasztottak a négyszögletes felső részhez. A rekonstrukciónál csak ezt a felső részt kellett kiegészíteni, de szerencsére a képen látható alsó rész (a bevágásig) meg volt. A mindkét oldalon meglévő eldolgozott bevágás széle tette lehetővé a rekonstrukciót.

Az edény előlapja és a két kis rövid oldal (s valószínűleg a hátsó rész a hozzátartozó két oldalrészszel együtt) meander vonalakkal van díszítve, úgy, mint az az edény baloldalán igen jól látszik.

A fenéken lyuk nem volt. Gyakorlati rendeltetése nem lehetett: csakis díszedényül szolgálhatott. Anyaga igen rossz iszapolású, de igen jól égett, vörös színű. Magassága 18·7, átmérője 23·5, a két rövid fal hossza 8, fenék átmérője 2·5 cm.

Az utolsó én darab, amelyet a rendkívül gazdag díszített kerámiai anyagból be akarunk mutatni, az a csörgő (*XXXIII. tábla*), amely ezidő szerint, tudunkkal egyedülálló. Az első kunyhó romjai közül került elő, ahol a romok közt alsó részével felfelé húzódott meg. Az óvatos bontás dacára, a kapa ketté vágta, de azért teljes egészében megvan. Magassága 12, öblösödése 8, fenékátmérője 4 cm.

A csörgő állati fejben végződik, amelynek mindkét füle megvan, de az arc része még annaktidején letörött. Elejét az állati fej nyakától az edény hasasodásáig meander vonalak díszítik, amelyek szélei bemélyedő vonalakkal vannak határolva. Ezek a vonalak mészbetétesek. Az alsó rész díszítés nélküli. A két szalagfül elhelyezése többé-kevésbé szimmetrikus.

A hátulsó részen kb. 40, egészen áthatoló lyuk van, amelyet kívülről fúrtak befelé. Belsejében 23 nagyobb és 6 kisebb agyag gömböcske volt. Az átlukasztás mindenesetre, a csörgés hangjának erősítésére szolgált.

A csörgő látszólag két darabból készült. Az alsó rész a belső oldalon elválik a felsőtől s csak a kiégetett gömböcskék behelyezése után illesztették össze, mikor is az összeilleszkedés helyét, annyira elsímitották, hogy kívülről nem is látható.

Mint a képről és a leírásból is látható a csörgő kétségtelenül az idolk csoportjába tartozik, amit az állatfej igazol. Magától vetődik fel a kérdés, vajjon milyen rendeltetése lehetett?

Három megoldásról lehetne beszélni, amelyek közül azonban kettő kétélyeket ébreszthet.

A szegedi tanyák közt szokásban volt, hogy a kisgyerekek nyakába cserép csengetyűt akasztottak. Ennek az volt a rendeltetése, hogyha a kisgyermek a vetésekben eltévedne, a csengő szavára megtalálhassák. A felüggesztésre szolgáló két fül ezt a gondolatot is eszünkbe juttatta. Ennek a lehetőségét azonban a csörgő gyenge hangja s a nagysága kizárják.

Ugyancsak a nagysága zárja ki azt, hogy gyerekjátéknak tekintsük. A súlya sokkal nagyobb, semhogy a kiskezű gyerek játszani tudna vele, bár az állatfejben való végződés a játék lehetőségét nem zárja ki. Véleményem szerint nem minden idolnak lehet misztikus jelentőséget tulajdonítani. Kétségtelen, hogy egyrészüket a gyerekjátékok közé kell sorolnunk.

A harmadik feltevés lehet, hogy vallási jelentőségű lehetett s a gonosz szellemek elűzésében játszhatott szerepet. A három feltevés közül ez utóbbi látszik legvalószínűbbnek.

Az előbb ismertetett csörgő felső rész az idol plasztikához vezet bennünket. Érdekes azonban, hogy a telep eddig felásott részén — bár igen sok lelet tartozik ebbe a csoportba — igazi idolt, ember vagy állatformájú ábrázolást nem találtunk. Lábon álló edények töredékei, lábai, elég nagyszámmal kerültek elő. (XXXIV. tábla 1—4, 8, 10, 12, 14.) Köztük volt több olyan töredék is, amelyn a lábak helyét is meglehetett állapítani, bár azok letörték. (XXXIV. tábla 9, 13, 15.) Voltak díszített példányok is (XXXIV. tábla 9, 14, 15.) s olyanok is, amelyeken a vonaldíszek a lábakon is előfordultak. (XXXIV. tábla 14.)

Legtöbb figyelmet mindenesetre azok érdemlik, amelyekről az emberi láb formája határozottan megállapítható (XXXIV. tábla 5—7, 11.) Az emberi láb formáját azonban nemcsak az edénytálapokon, hanem a füleken is megtaláljuk. (XXXV. tábla 3.)

Stilizált emberfeiet kell felismernünk azokban az edényfülekben is, amelyek méreteikből ítélve, bizonyára nagyobb edényekhez tartozhattak. (XXXV. tábla 4, 6.) Állati láb és feiformát stilizálnak azok az edényfülek, amelyeket bemutatunk. (XXXV. tábla 12, 15.)

Határozottabban felismerhető az állati fej egy pontokkal díszített töredéken (XXXV. tábla 1.), amelynél a pontok még a fején is megtalálhatók.

Legtöbb figyelmet érdemel a plasztikus edénydíszítések között annak a nagyméretű edénynek a töredéke, amely a második kunyhó töreme-

lékei közül került elő. Sajnos, a legszorgosabb kutatással sem sikerült több darabját megtalálni. A töredék 10–15 mm vastagságából ítélve igen nagyméretű edény lehetett.

A díszítés erősen kidomborodik s kétségtelenül szarvas agancsot ábrázol. Legnagyobb hosszúsága 12 cm. A díszítés vastagsága 1,5 cm. Ezek a méretek elégségesek annak elképzeléséhez, hogy milyen nagy lehetett az egész állat ábrázolása. Ez a töredék azok közé tartozik, amelyeket Krecsmárik Endre behatóan ismertetett, a szarvasi gimnázium régiséggyűjteményében ma is meglévő csépai lelettel kapcsolatosan az Archaeológiai Értesítő 32. évfolyamában.

A domborművű díszítések során kell megemlékeznünk azokról a benyomásokkal tarkított kiemelkedő díszekről, amelyekből néhányat már fennebb bemutatunk. (XXXVI. tábla 14, 16, 18, 22.) Ezek közt a legtöbb figyelmet érdemel az a két töredék, amely kétségtelenül svasztikát ábrázol. (XXXVI. tábla 6, 8.) Az egyiknek csak két szára maradt meg, a másiknak három. De ezt érdekessé teszi az a körülmény, hogy a negyedik szárból edényfület készített az alkotója, amely azonban letört.

Vannak töredékek, amelyeken osztatlan kiemelkedések futnak (XXXVI. tábla 1.), vannak, amelyeket különálló pontok (XXXVI. tábla 4, 5, 9, 13, 17, 19.) s vannak, amelyeket összekapcsolt pontsorok díszítenek (XXXVI. tábla 3, 10, 11, 12.). A kiemelkedések néha bemélyedő lyukakkal vannak díszítve.

A bemélyedő díszítések közt figyelmet érdemel egy nagyobbméretű edényfenék, amelynek belső részén primitív vonalakkól alkotott svasztika képe látható. Az eredetileg svasztikának készült raiz felső ágaihoz azonban két újabb ágat raizoltak, ami az emberi alak schematikus ábrázolását juttatja eszünkbe. (XXXVI. tábla 7.)

Ugyancsak ember ábrázolási kísérletet láthatunk azon a töredéken is, amelynek lapossága nagyobbméretű edényt sejtet. (XXXVI. tábla 2.) A töredékből nem lehet megállapítani, hogy a „T” betűszerű emelvény közbülső, három bemélyedő vonalból készült része, hogy végződött. A két szélső rész minden egyes vonala alatt azonban egy-egy pont jelzi a bevégeződést. A három vízszintes vonal által alkotott felsőrészen egy páros jelenet van ábrázolva. Az ember (valószínűleg férfi és nő) feje azonban hiányzik.

A különböző méretű edények közt néhány egészen kisméretű edény is előkerült, amelyek kétségtelenül gyermekjátékok voltak. (XXXVII. tábla.) Vannak köztük tálcák, pohárok, fedők, amelyeknek egyrésze bemélyedő vonalakkal van díszítve.

A telep anyagában az eddig ismertetett kerámiai anyagon kívül a festett edénytöredékek is elég nagyszámmal fordultak elő. Egyszínű és többszínű festéssel egyaránt találkozunk.

Az egyszínű festésnek igen szép példáját mutatják a fennebb már bemutatott talpcsöves edénytöredékek. (XXIII. tábla 1, 3.) Az edény hűsvörös színnel van bevonva. Ez volt az egyetlen darab, ahol az egész edényt

egyszínű festékekkel vonták be. A festés tehát egyáltalán nem igazodott az edény díszítés mintáihoz.

A többi egyszínű festés a minta egyes vonalait követte. Ennek a példáit látjuk azokon az edényeken, ahol egy-egy szabadon maradt szélesebb sáv van pirosra festve s az edény többi része megmaradt az égetés által nyert eredeti színében. (XXX. tábla 2. felső része; XXX. tábla 1. széles sávja; XXXVIII. tábla 4. díszítetlen pereme; 7. ponttal díszített háromszögei; 8. széles sávjai; 10. ponttal díszített széles sávja; 11. alsó széles sávja; 13. háromszöge; 14, 15. és 23. széles sávja; 16. sáv melletti szeglet része; 5. egész alsó része és a 18. négyszögei.)

Ezek között külön kell megemlékezni a XXX. tábla 1. képén ábrázolt edényről, amelynek töredékei ugyanazon gödör különböző mélységeiből kerültek elő. Első látszatra a sávok festése háromszínűnek látszott (vörös, fehér, sárga), de a törések mellett indokolatlanul változó szín azt mutatja, hogy a különbséget kémiai hatásnak kell tulajdonítani.

Fekete alapon is találunk egyszínű piros festést. (XXXVIII. tábla 3.) Ez a töredék a bükki kultúra bombaformájú edényeire emlékeztet, sőt még a mintája is hasonlít az ottani edényeken előforduló geometrikus mintákhoz. Úgy a peremen körül futó sáv, mint a geometrikus minta felülete pirossal van festve.

A polichrom festés emlékeit vagy csupán két színben festve a töredék egész felületén, vagy fekete alakra festve találjuk. Az előbbiből csupán egy töredéket találtunk (XXXVIII. tábla 21.), amelynél a baloldalon látható kettős háromszög és a közénen látható üres sáv sárgára, a pontokkal díszített két rész és a síma alsó szalag vörösre van festve.

A fekete alapon festett töredékek szintén pirossal és sárgával vannak festve. (XXXVIII. tábla 17, 19, 22.) A 17. benvúló háromszöge és a vízszintesen haladó párhuzamosok vörössel, a többi rész sárgával, a 19. pereme és jobboldali alsó háromszöge és baloldali felső ferde négyszöge pirossal, a közbeeső rész sárgával; a 22. függőleges párhuzamos sávjai pirossal, a többiek sárgával vannak festve.

Itt kell megemlékeznünk a már a múlt évben ismertetett házorom díszről is, amelynek szalagjai piros és fehér színnel vannak festve. (II. tábla)

Pseudo-festett edénytöredékek is voltak a telepen. A töredékek rendkívül vékony edényből valók, amelyeknek szürke cserepére a festékrete vékony rétegű sávokban tapadt. (XXXVIII. tábla 2.) A sávok fekete színűek.

Fekete alapon, kiemelkedő fehér festékcsíkokban is megtaláljuk egy bombaformájú töredéken (XXXVIII. tábla 1.), amelynek mintája egy bükki bekarcolt mintára emlékeztet (Lessich: A miskolci múzeum ásatásai Borsodon. III. tábla 32.), technikája pedig teljesen azonos egy somodori csöves lábú edény festési technikájával. (Tompai: i. m. XLV. tábla 1.)

A telep kőanyagában őrlő, zúzó és csiszoló kövek (XXXIX. tábla 1–10.) mellett, kisebb-nagyobb kova pengék (XL. tábla 25.) és csiszolt

kőszerszámok fordulnak elő. Feltűnő azonban, hogy az obsidián ezideig teljesen hiányzik.

Az eszközök közt még előfordul a kaptafa forma s az ezek töredékeiből készült nyéllyukas balta. Az utóbbiak kétségtelenül az előbbiek anyagából készültek. Igen szép példányok kerültek elő a hosszúkás, egyik oldalon lapos, másikon ívelt alakú baltából, de sok van a teljesen lapos alakúból is. A fúrás technikáját a telepen is ismerték, amiről a fúrásmag (XL. tábla 21.) is tanuskodhatik, úgy szintén a megkezdett fúrást mutató kalapács is. (XL. tábla 23.)

A kőeszközök anyaga igen nagy változatosságot mutat. Az előforduló kőzeteket három nagy csoportra oszthatjuk. Vannak olyanok, amelyek hazánk területén a teleptől délkeletre és keletre fordulnak elő. Többi előfordulási helyük igen messze van. Csak a Hegyes, Drócsa, Bihar, Erdélyi Érchegység és a Bánáti hegyek kőzetében fordulnak elő, a verrukánó homokkő, a diabás, kvarcféleségek, serpentin, gabró, negmatit, biotitos andesit, bazalt, csillámos vasas homokkő, malachit, jáspis és sericit pala.

Ezekén kívül a Szepes Gömöri hegységben is előfordul a gránit és gneisz; az Erdélyi Érchegység, Tokaji hegy, Bükk és Mátra területén az andesit, opál és rholith.

Fontos a kőzetek megállapítása már csak azért is, mert kitűnik belőle, hogy az andesiten, kvarcféleségeken és homokkővön kívül a kőzetek közt egy sincs, amely a tordosi kőeszközök anyagában előfordulna. Viszont itt tökéletesen hiányoznak azok a kőzetek, amelyek amoda a Szászváros-Piski vidékek kőzeteiből erősen képviselve vannak. A tiszai kultúra embereinek kőzetgyűjtő területe nem ment beljebb, a tordosi emberé nem jött kijebb az Erdélyi Érchegységnél. A kulturák egymásra hatása ezen a területen történhetett.

*

A kopáncs-kökénydombi ásatások jelentősége — Tompa Ferenc minden kérdést felölelő értékes munkájának megjelenése után — főleg abban van, hogy minden tekintetben megerősíti azokat a tudományos eredményeket, amelyek a tiszai-kultúra jellemző sajátosságainak tömör összefoglalását nyújtják.

Mindazok a megállapítások, amelyek a tiszai kultúrának a Balkán és Erdély felé megnyilvánuló hatására vonatkoznak, a kopáncsi telepen talált kőeszközök és a sírokban talált tengeri kagylóból készült ékszerek anyagában újabb bizonyítékokat találtak.

Az edénydíszítések módja, az azokon észlelhető visszaesés telepünkön is éppen úgy megvan, mint a talpcsöves, a poháralakú s a legrégebbi formát képviselő bomba és körteformájú edények s a rajtuk elhelyezkedő butykők és átfúrt fogantyúk.

Mint a telep általános leírásánál láttuk, dacára annak, hogy helyenkint három réteget különböztettünk meg, a különböző rétegek anyaga

csak egy kulturát mutatott, amit a tiszai kultúra eddig feltárt telepein is megfigyelhettek. Telepünkön — akárcsak a Tiszapolgárin — a bemélyedő vonalakkal díszített, a bütykös és a festett keramikai anyag ugyanabból a rétegből került ki.

A temető anyaga csak kiegészíti az eddigi megfigyeléseket. De az eddigi megfigyeléseket megerősítő tényeken és leleteken kívül új eredményekkel is találkozunk.

A díszítés motívumoknak nagyméretű durva kivitelű edényeken való alkalmazása — a csókai telep nagyméretű töredékein kívül — eddig nem ismert jelensége ennek a kultúrának. A kunyhóknak hasonló díszítését pedig eddig sehol se ismerjük.

De ki kell bővítenünk a Tompa által összeállított edényformákat feltüntető táblát is. Itt különösen a XV. tábla 3 és 10 töredéke; a XVIII. tábla 5 és 7; a XX. tábla 2, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 16 és 17; a XXI. tábla nagyméretű edényei; a XXIX. tábla 1, 4 és 5; a XXX. tábla 3—6. edényei és a XIV. tábla táljai jönnek figyelembe a kopáncsi anyagból. Nem tekinthetjük általános típusnak sem a kétszájú edényt, sem a csörgőt.

Az ásatás legnagyobb eredménye kétségtelenül a lakás kérdésének tisztázása, amelyről „Adatok a neolithkori lakóház kérdéséhez” c. értekezésemben e folyóirat 1929. évfolyamában részletesen szólottam.

*

Végezetül őszinte hálával tartozom Dr. Szentpétery Zsigmond egyetemi tanár úrnak, aki a kőanyag meghatározásával, s Buday György jogszigorló úrnak, aki a felhasznált rajzok készítésével támogatták munkámat.

Banner János.